

Mål & Mæle · 3

19. årgang, november 1996

Tysk på to sider af muren

Nogle østtyskere og vesttyskere havde svært ved at tale sammen, da muren faldt. Men havde de 40 års deling af Tyskland da skabt to forskellige sprog? Læs side 6

Skriften på nummerpladen

I Kansas koster det kun 120 kr. ekstra at få sin egen nummerplade, så der har amerikanerne udviklet en særlig meddelelsesform på højst syv tegn. En dansk plade efter amerikansk forbillede kunne lyde LS MÅM. Hvad kunne det betyde? Se svaret side 11

Sprogfejl i 1830'erne

Også for godt 160 år siden satte danskerne -t på fødte biord og skrev *temmeligt* og *slutteligen* i stedet for *temmelig* og *sluttelig*. Læs mere om, hvordan de maltrakterede dansk side 20

Olieforurening og vandforurening

Det ene er forurening *med* olie, det andet forurening *af* vand. Det virker ikke videre genenskueligt. Men det er kun to slags sammensætninger ud af i hvert fald ni. Læs om de sammensatte ords sammensatte indre side 24

Sprogligheder 2

Sprogvanskeligheder i det forenede Tyskland 6

Platituder 11

Sprogfeil 20

At danne og forstå sammensatte ord ... 24

Sprogviden 32

Ordene er slet ikke mønter, der får deres præg udvisket ved at gå fra hånd til hånd – et billede, som sprogvidenskabsmænd ynder; de digtes og kan når som helst digtes frem til frisk ungdom.

Vilhelm Grønbech,
(1873–1948)

SprogliGheder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Mål & Mæle,
Pernille Frost
Mosevej 17, 2. th.
2860 Søborg

og mærk kuverten Sprogligheder.

? Gerningsmand

En kommentar til Sprogviden pkt. 7 i 19. årg. nr. 2: Løsningen er sådan set oplagt, men jeg kom straks ind på et andet spor, idet jeg længe har undret mig over brugen af »gerningsmand« (især i lokalaviser). Efter min fornemmelse henviser ordet til en i teksten tidligere omtalt person eller hændelse, mens det mere sigende »ugerningsmand« kan optræde som første præsentation.

S. Aksel Uhrenholt
Hareskov

! Netop! Nogle ord betegner selvstændige personer, ting eller forhold: *blikkenslager, stol, ur, avis, retfærdighed, influenza* osv. Det er noget som man kan iagttage og tale om som fænomener der så at sige kan stå alene.

Bare ordet *stol* er nævnt, ved man meget om denne tings egenskaber og funktioner, og man kan se den for sig.

Så er der andre ord, som betegner ting, personer eller fænomener som kun er defineret ved deres relation til noget andet. Hvordan ser fx et *modstykke* ud? Det kan være næsten hvad som helst i den fysiske eller den åndelige verden; det der gør det til et modstykke, er at det står i kontrast til et eller andet. Noget lignende gælder ord som *pendant, parallel, kollega, medspiller*. Man kan ikke se på en linje om den er en *parallel* før man har dens omgivelser med. Den slags ord kan man ikke definere eller beskrive på anden måde end ved at henvise til de relationer de indgår i. Det gælder også slægtskabsbetegnelser som *mor, datter, søn, fætter*.

Alle kvinder er døtre, men det giver alligevel ingen mening at sige: »Hov, der går en ældre datter forbi på gaden«, for man er kun datter i relation til forældre. Derfor går det fint at sige: »Jeg ringede på hos Knudsens, men de var ved stranden. Der var kun en datter hjemme.«

Gerningsmand er et ord af denne relationstype. Det betegner en person som er den der udfører eller har uført en (kriminelt fysisk) handling. Ikke andet. Man kan altså ikke ud fra ordet *gerningsmand* sige hvordan en *gerningsmand* ser ud, for det er kun relationen mellem person og handling der betegnes med ordet.

Derimod kan man godt sige noget om hvordan den typiske *ugernings-*

mand ser ud: han har en brutal fremtoning, med skulende blik, og han er sikkert også ubarberet. Thi *ugerningsmand* er et ord af den første type, de »selvstændige«. Det betyder 'forbryder'.

EH

? Hvad for en...

Hvad er det for et *for*, man bruger, når man f.eks. spørger: »Hvad er det for et *for*?« eller »Hvad for en hånd vil du have?« For det er vel næppe et forholdsord?

Ivar Engel Jensen
Hjørring

! En af de betydningsnuancer som forholdsordet *for* har, er 'i stedet for': *hvad gav du for den cykel? – han gælder for en ærlig mand, men han er en svindler – holder I mig for nar? – jeg tjente en tid for røgter*. En del af disse anvendelser er lidt gammeldags, for *for* gled efterhånden over til at betyde 'i egenskab af' eller bedre: 'som': *dette regner jeg for en fornærmelse – for det første... – man gav rapporten ud for sandheden*.

Udtrykkene med *hvad for* stammer fra tysk, men skal forklares ud fra disse betydningsvarianter af *for*. *Hvad har du for en hat?* betød oprindeligt 'hvad er det du har i stedet for en hat?', og det brugte man når man ville antyde at den der hat fortjente ikke at blive kaldt en hat. Senere glider betydningen over i 'hvad slags hat har du?' Så det er altså forholdsordet *for* vi har i forbindelsen *hvad for*..., skønt det her ikke rigtig mere opfører sig som et forholdsord.

EH

? Noget eller nogen

Vi har kigget i Retskrivningsordbogen og i Erik Hansens »Rigtigt Dansk« og

diskuteret med alle mulige. Der er mange meninger om følgende sætning:

Bygningstegninger skal vise [...en lang remse, og så:] – farlige områder (hvis noget/nogen); [...og så flere krav].

Vi begyndte med *nogle*, men fandt ud af ved EH's hjælp, at *nogen* var det rigtige, da der muligvis ikke er nogen som helst.

Men så fandt vi ud af, at det er *et område*, der muligvis ikke er *noget som helst* af, og nu aner vi ikke hverken ud eller ind!

Kristian Jensen
Frederiksværk

! De trykstærke entalsformer *nogen* og *nogle* og den trykstærke flertalsform *nogen* betyder alle 'flere (el. mere) end nul':

jeg har ikke nogen skrivemaskine med

hvis han har noget arbejde for tiden...

har du set nogen høge?

Og da *område* jo er intetkøn, så bliver det rigtige

...farlige områder (hvis noget).

Men man kan også forsvare flertalsformen *hvis nogen*, for den betyder stadig 'flere end nul', og det vil i praksis muligvis være antallet *én*:

Har du nogen børn? Ja, jeg har en datter.

EH

! Stødende og nedsættende ord

I sidste nummer af Mål & Mæle har Ole Togeby skrevet en artikel om »Politisk korrekthed i USA«. Han nævner heri, at amerikanske ordbøger betegner visse ord som »offensive«, 'stødende', og tilføjer »det findes vist ikke i dan-

ske ordbøger, her kan ord være *vulgære* eller *overførte*, men ikke *stødende*«. Men Ole Togeby må have glemmt, hvor mange gange man støder på betegnelsen »nedsættende« i Ordbog over det Danske Sprog og andre danske ordbøger.

I Ømålsordbogen, en dialektordbog, der redigeres ved Institut for Dansk dialektforskning, er der et væld af ord, der betegnes som »nedsættende« eller ligefrem som »skældsord«. I folkeligt talesprog har man øjensynlig ikke været bange for at være »politisk ukorrekte«. Her findes ligesom i USA nedsættende indbyggernavne, fx *kvabjyde* og *femøbatting* (en *batting* er en jordklump), eller indbyggernavne, der nu er blevet nedsættende fx *lollik* (modsat det neutrale *lollønder*). Og her findes nedsættende ord for andre befolkningsgrupper, måske især for halv voksne drenge og for kvinder (fx *grønskollinger* og *køllinger*).

Også dyr og genstande kan omtales med nedsættende ord. En hest kan fx kaldes *en rallike*, og en båd *en plimsoller*. (Man kan overveje om *rallike* og *plimsoller* også kan kaldes »stødende«, for heste og både lader sig næppe fornærme. Men det gør deres ejere).

Alle de nedsættende ord betegnes eksplicit som nedsættende, med mindre den nedsættende værdi fremgår klart af betydningsangivelsen. Når det oplyses at *en flane* er en »letfærdig eller letsindig, forfløjen kvinde«, er det ikke nødvendigt at tilføje, at ordet er nedsættende. Det hører til vores viden om samfundets holdninger, at letsindige og forfløjne kvinder ikke vurderes positivt.

Derimod kan det være nødvendigt at oplyse, at et ord i ældre eller dialektal sprogbrug er »neutralt«. Det gælder fx *bæst* brugt om en arbejdshest (men ikke brugt om et menneske), og det

gælder ordet *tøs* på Sjælland (om pigebarn eller tjenestepige). Også ordet *neger* må betegnes som neutralt i Ømålsordbogen, efter at ordet har skiftet stilværdi og af yngre sprogbrugere opfattes som nedsættende. Men ordbogsredaktørerne kan naturligvis ikke tage højde for, hvilke ord der vil skifte værdi en gang i fremtiden.

Karen Margrethe Pedersen
Redaktør ved Ømålsordbogen
Inst. for Dansk Dialektforskning

? Ind, ud, op og ned

Några tankar efter läsningen av Erik Hansens intressanta utredning om *ind*, *ud* och *op*, *ned*. (Mål & Mæle 1996:1).

På svenska har man i minst 450 år kunnat fara »ner« till Skåne, exempelvis, men »upp« till Lappland. Också på danska kan *ned*, *nede* och *op*, *oppe* i geografiska sammanhang betyda någonting sydligt respektive nordligt. (»Vi heroppe i Danmark...« læser man på sida 8 i samma nummer). På finska däremot, ett mera logiskt språk, kan man icke färdas upp eller ned annat än i hiss och skidlift.

Hur har danskans *op*, *oppe*, *ned*, *nede* och svenskans motsvarigheter fått denna bibetydelse? Man har svarat mig att det beror på kartan. Den förklaringen förutsätter dels att kartor oftast studeras hängande, dels att norr ända från början var upptill på kartan. Men de allra flesta kartor brukar ligga, inte hänga, och bruket att låta norr vara upptill kom ganska sent. För övrigt finns det folk som aldrig umgås kartor och som ändå kan resa upp och ned i geografien.

Jag efterlyser en bättre förklaring! Är vi skandinaver ensamma om detta bruk? Kan polacker resa ned till Karpaternas 2000-meters-toppar? Kan

schweizare resa upp till bayerska
låglandet?

Niels Uthorn
Uddevalla

! Det er jo rigtigt at det ikke er en
selvfølge at nord skal vende opad eller
bort fra læseren på et geografisk kort.
På middelalderlige kort er det ikke ual-
mindeligt at nord vender mod læseren.
Og jeg tror ikke man ved hvordan man
udtrykte sig om geografisk placering i
middelalderen. Måske har de sagt *ned*
til Nordkap og *op til Rom*?

I sin grundbetydning betegner
op(pe) det som er over os, og *ned(e)*
det som er under os. Da vi normalt be-
finder os på jorden, gulvet, gaden osv.,
er der ikke så langt til *ned*. Derimod
kan der være meget langt til *op(pe)*:
trætoppe, tårne, sol, måne og stjerner.
Gennemgående er *op(pe)* altså det er
fjernt fra os.

Det må derfor være naturligt at
vælge *op(pe)* og *øverst* om den del af
et vandret placeret ark papir som ven-
der bort fra læseren, mens det modsatte
så bliver *ned(e)* og *nederst*: *øverst på*
siden, *nederst på siden*.

Det passer også med at på billeder af
personer, bygninger eller landskaber er
op(pe) i forhold til dem jo altid den del
af papiret som vender bort fra betragte-
ren. Og *ned(e)* vender mod betragte-
ren.

Sprogbrugen er fast og uproblema-
tisk på dette punkt: *skriv dit navn ne-*
derst på siden, *frimærket sættes i ku-*
vertens øverste højre hjørne, *jeg vil*
rykke illustrationen lidt længere op, *gå*
fire linjer længere ned og *ret slagfejlen*
osv. Disse orienteringsmåder går også
igen i ord som *overskrift* og *under-*
skrift.

Det må være sådan det hænger sam-
men med *op* og *ned* og geografi. Men
det gælder kun den store geografi. Når

vi er nede i det lokale, spiller fx ter-
rænforskel ind, og så kan man ud-
mærket tage *ned til Helsingør* selvom
man bevæger sig mod nord. Eller *op til*
Sandby selvom det går mod øst eller
syd.

EH

Sprogvanskeligheder i det forenede Tyskland

Murens fald bragte det for en dag: Der fandtes ikke to forskellige tyske sprog på den ene og den anden side af muren, men der blev i begge stater talt og skrevet et og samme sprog.

Men alligevel kan man kun med forbehold tilslutte sig den mening at det tyske sprog efter genforeningen er en enhed som altid. Naturligvis har 40 års deling af staten sat sine spor på det sproglige område; dog var dette tidsrum for kort til at normerne for sætningsbygning, orddannelse eller udtale kunne have ændret sig. Heller ikke den fællestyske retskrivning blev der stillet spørgsmålstegn ved, trods to forskellige udgaver af Duden Rechtschreibung, som kom i regelmæssige oplag dels i Leipzig, dels i Mannheim, og der har aldrig været seriøse planer om en ensidig retskrivningsreform i DDR.

Ordforrådet

Lige som vort sprogs grammatiske system er det grundlæggende ordforråd knap nok berørt af den tyske deling, trods DDR-politikernes bestræbelser for at afgrænse det. Og alligevel var det først og fremmest det særlige i DDR-ordforrådet som fra begyndelsen af 1970'erne blev optegnet og livligt diskuteret af vesttyske sprogforskere. Men trods alle fortjenstfulde specialundersøgelser giver forskningsresultaterne på ordforrådets plan ingenting. Ordforrådsundersøgelser når kun til overfladen af de sproglige forandringsprocesser. En omhyggelig registrering af ordene og deres modstykker i nabosproget giver kun mening når man ser dem i

sammenhæng med hvad der sker i samfundet. Siden 1992 har tidligere DDR-sprogforskere hævdet den anskuelse at de egentlig relevante udviklingsprocesser i det delte Tyskland foregik under, ikke på ordforrådsniveauet.

Ud fra denne erkendelse kom så kravet om en metodisk-teoretisk udvidelse af emnet, om en videre ramme for udforskningen af de sproglige udviklingsprocesser efter at de var sat ind i en større sammenhæng. Hertil hører ikke kun undersøgelser af forandringer i sprogbrugen som spejlbillede af forandringer i indstillinger og handlemåder, men også overvejelser over det helt igennem forskellige socio-kulturelle miljø i øst og vest.

Listen over særlige DDR-gloser blev aldrig særlig omfangsrig. I »Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache«, som fra 1970 efter besked ovenfra skulle fremstille det tyske ordforråd kontrastivt, dvs. vise forskelle mellem øst- og vesttysk, er der ca. 2500 ord med markeringen BRD eller DDR, som regel yderligere med oplysningen »nyt ord«, »ny brug« eller »ny betydning«. Indtil nu er der sprogvidenskabeligt næppe påvist mere end 2000 særlige DDR-ord. Deres antal bliver stadig mindre, og man kan spekulere over hvor mange af dem der vil overleve murens fald og tiden derefter. Allerede i dag er DDR's ordforråd egentlig kun af historisk interesse.

Forskellig ordbrug kan derfor næppe være årsagen når folk fra Øst- og Vesttyskland ikke forstår hinanden, så at der

gang på gang opstår misforståelser når de mødes, mislykket kommunikation, som kan ende med skuffelse og tavshed.

En mislykket udflugt

Jeg husker et eksempel fra en fjernsyns-reportage på dagen umiddelbart efter at muren var blevet åbnet. Denne 10. november, da der herskede høj stemning ved alle grænseovergange og folk fra øst og vest rørt og jublende slog armene om hinanden, foretog kollegerne på et apotek i det nordlige DDR en firmaudflugt i flere biler. Undervejs hørte de over bilradioen nyheden om at grænsen var åbnet og besluttede spontant at opgive deres oprindelige udflugtsmål og i stedet køre vestpå.

Op underet skete: De fik faktisk lov til at passere, og de befandt sig pludselig i en vesttysk by, og her opsøgte de af professionel interesse som det første byens apotek. Men de blev ikke modtaget så hjerteligt af den kvindelige apoteker som de sikkert havde ventet. I stedet for at glæde sig med dem og vise dem sine skatte, som de naturligvis ytrede levende interesse for, trak hun sig forskræmt tilbage til bagbutikken og kiggede kun af og til ud gennem en reol for at se om de ubudne gæster fra østen ikke snart ville gå. Disse forlod da også temmelig skuffede og desillusionerede det ugæstfri sted.

Østtyskere og vesttyskere

Nu er der i mellemtiden gået over seks år siden muren blev åbnet, men stadig hører man om forståelsesvanskeligheder i dialogen øst-vest, f.eks. når slægtninge besøger hinanden. Besøg blev først mulige efter murens fald, og kontakten havde indtil da foregået per brev. Besøgene kunne ende med skænderi eller med den erkendelse at man ikke havde noget videre at sige til hinanden;

tit blev besøget afbrudt og gæsterne rejste hjem før tiden.

Hvordan opstår sådanne mislykkede kommunikationssituationer i det forenede Tyskland? Kommunikationsproblemerne øst-vest, som er blevet synlige efter murens fald, kan kun forklares ud fra de forskellige sociale, kognitive og ikke mindst mentale processer som er foregået under den 40'årige tyske deling.

Jeg går ud fra følgende hypotese: Medlemmerne af det tyske sprogfællesskab vest for den tysk-tyske grænse havde en helt anden indstilling overfor naboerne i DDR end disse havde over for vesttyskerne. Denne udvikling begyndte allerede ved grundlæggelsen af de to Tysklande i 1949 og blev efter at muren var bygget, stadig tydeligere. Tyskerne i Forbundsrepublikken forholdt sig mere og mere uinteresserede, tit endog afvisende over for »brødrene og søstre i øst« – trods det at deres politikere bedyrede at Tyskland var en enhed. De stod så at sige med ryggen mod muren, men til gengæld åbne over for al indflydelse fra den vestlige verden.

De fleste vesttyskere affandt sig med den tyske deling, især da de ikke umiddelbart behøvede at lide under den? med undtagelse af dem der måtte opleve den smertelige adskillelse fra familie eller nære venner. Man lod sig afskrække af DDR's og de andre østblokstaters rejserestriktioner for besøg fra vesten, så meget mere som der på den vestlige side var mulighed for en næsten ubegrænset rejsefrihed til de fjerneste lande. Man havde indrettet sig med muren og eksistensen af den anden tyske stat bagved. Om de mennesker der levede der, og om deres livsvilkår vidste man kun lidt; man havde helt andre problemer, og næsten ingen havde en ærlig interesse i at muren skulle falde og den statslige enhed genoprettes.

Den antifascistiske beskyttelsesmur

Som en følge af den årelange mangel på interesse for den anden tyske stat var det vesttyske samfund hverken intellektuelt eller moralsk forberedt på en genforening. Mens man i Leipzig, Dresden eller Østberlin stadig højere råbte »Deutschland – einig Vaterland«, holdt flertallet af borgerne i Forbundsrepublikken sig på afstand. Der kom ingen sympatitilkendegivelser med de store demonstrationer i DDR, skønt de kunne have støttet den østtyske befolknings stærke, nyvakte stræben efter enheden. For mange vesttyskere gik åbningen af muren og den tyske foreningsproces for hurtigt. Hertil kom at bekymringen for ændringer i deres egne velordnede livsprocesser og for uberegnelige økonomiske byrder spillede en betydelig rolle.

Ud fra en sådan grundholdning måtte den vesttyske befolkning selvfølgelig finde østtyskernes inderlige ønske om genforening uforståeligt. Hvordan skulle de, for hvem det var en selvfølge at man kunne rejse som man ville, også kunne forstå de menneskers følelser som i årtier havde været indemuret i deres eget land, og som oven i købet havde måttet sluge den løgn at muren var bygget for at beskytte dem, en »antifascistisk beskyttelsesmur«. Bare sådan at grænsesoldaternes geværer ikke var rettet mod den onde klassefjende i vest, men mod landsmændene i øst. Og hvordan skulle en vesttysker som fra barn af havde kendt et overdådigt vareudbud, kunne begribe hvorfor østtyskerne forsøgte at flygte fra den socialistiske mangeløkonomi?

I modsætning hertil var det overvejende flertal af østtyskerne på ingen måde uinteresserede i den anden tyske stat, den hinsides Elben, og de forholdt sig altså helt anderledes end vesttyskerne. Lige fra begyndelsen af den ty-

ske deling bestræbte man sig i Østtyskland for at få så megen information som muligt om den vesttyske stat – hvad enten det var ved besøg i Vestberlin, så længe det indtil bygningen af muren i 1961 endnu var muligt, eller gennem indsmuglede aviser og tidsskrifter, eller ved i hemmelighed at modtage vestlig-radio- og fjernsynsudsendelser.

DDR indlemmes i BRD

Ved DDR's sammenbrud og åbningen af muren tørnede to helt igennem forskellige verdener sammen, og det blev hverdag at omgås hinanden. Nu opstod den absurde situation at det på grund af et informationsunderskud i årtier var på den vestlige side man oplevede en følelse af fremmedhed, mens DDR-borgerne helt igennem var fortrolige med vestlig tænke- og levemåde og med vestlige politiske og kulturelle traditioner. Det der overraskede østtyskerne mest, var erfaringen hvor lidt folk i Forbundsrepublikken vidste om DDR; man havde jo forventet en tilsvarende interesse og fællesskabsfølelse.

Østtyskerne havde ingen videre vanskeligheder med at forstå vesttyskerne; selv deres dialekter kendte de fra underholdningsudsendelser i radioen og fra fjernsynet.

De fleste DDR-borgeres fortrolighed med forbundsrepublikkens sociale og kommunikative omgangsformer var afgjort overfladisk og naturligvis kun passiv. Men alligevel var denne fortrolighed uden tvivl noget som lettede den tilpasning der krævedes af østtyskerne efter murens fald. For den tyske genforening forløb helt igennem usymmetrisk, som indlemmelse af fem nye forbundslande i det vesttyske socialsystems herlige verden, som integrationen af det østtyske kommunikationsfællesskab i det vesttyske. Det var Vesttyskland der bestemte hvordan den offentlige admi-

nistration, retsvæsenet og uddannelsessystemet skulle tilpasses, og hermed var det de østtyske borgere der skulle bære den sproglige forenings byrde.

Forbundsrepublikkens værdisystem blev også forpligtende for de nye forbundslande. Borgerne i de gamle forbundslande, som havde levet dér i årtier og havde rigelig praktisk erfaring, indtog hurtigt rollen som lærere – »Besserwessis« – og deres sproglige overlegenhed kom dem meget tilpas. Det var ikke bare det at de allerede uden besvær beherskede det mere udbyggede ordforråd som de nye forbundsborgere nu først måtte lære; men som medlemmer af et samfund hvor pluralisme og selvbestemmelse på alle områder fremmede ytringsfriheden var de også sprogligt/retorisk overlegne i forhold til østtyskerne.

Med den rene samvittighed det giver ikke at have gjort sig skyldig i noget de sidste 40 år, hverken i et galt parti eller i en forkert institution, havde de en selv-sikkerhed, som stod i grel modsætning til de nye forbundsborgeres underlegenhedsfølelse. Disse havde nemlig efter kort tid mistet den selvfølelse som de havde fået ved den politiske omvæltning som de selv havde fremkaldt.

»Lippenbekenntnisse«

I DDR havde man ikke lært at sige sin mening. Modersmålsundervisningen trænede ikke eleverne i frit og individuelt at fremsætte deres tanker.

I stedet lærte man i DDR-kommunikationssamfundet noget andet: nemlig at tale sådan at man ikke kom i modstrid med den officielt afstukne partilinie, med formuleringerne i regeringstilkendegivelserne og i massemedierne. Uden komplikationer var det kun muligt for sprogbrugere som fuldt ud bekendte sig til Partiets og regeringens politik og identificerede sig med marxismen-lenin-

BRD	DDR
Supermarkt	Kaufhalle
Plastik	Plaste
Personalbüro	Kaderabteilung
Personalchef	Kaderleiter
Arbeitnehmer	Werkstätig
Gymnasium	Erweiterte Oberschule
Seniorenheim	Feierabendheim
Kindertagesstätte	Kindergarten
Geschäft	Verkaufsstelle
Auszubildnder	Lehrling
Team	Kollektiv
Tram	Straßenbahn
Sommerhaus	Datsche

nismens ideer. Den der ikke kunne eller ville det, den der havde dannet sig sin egen mening om den »realte« eksisterende socialisme og klassefjenden i vesten, han havde det meget sværere når han skulle udtale sig offentligt om dagens politiske spørgsmål.

Den nemmeste måde at unddrage sig en sådan retorisk pligtøvelse var at tie stille; var dette ikke muligt og en mundtlig tilkendegivelse uundgåelig, begyndte en sproglig balancegang, hvor hvert ord og hver formulering måtte være velovervejet. En fortalelse kunne koste en jobbet, men på den anden side set ville det være en umoralsk handling at ytre en mening som man ikke kunne identificere sig med.

Yderligere var partiets og regeringens kunstigt reproducerede administrationssprog slet ikke noget som enhver kunne klare; mange sprogbrugere kunne eller ville ikke bruge det og indtog en afvisende holdning når der blev krævet en bekendelse med munden

(Lippenbekenntnis) om den socialistiske stat, arbejderklassens parti eller det sovjetiske broderfolk.

Dernæst var forskelligartede erfaringsverdener årsagen til at man sprogligt forholdt sig forskelligt. Ud over de forskellige økonomiske betingelser som mennesker i øst og vest levede under, var det især følelsen af at være spærret inde, »mursyndromet«, og statens formynderi på det sproglige område der prægede østtyskerne, mens rejse- og ytringsfrihed var noget selvfølgeligt for vesttyskerne. De sproglige forskelle blev ikke ophævet ved murens fald, men blev først rigtig tydelige derefter: østtyskernes usikkerhed i kommunikationsadfærden, idet de i årtier havde måttet øve sig i at passe på hvad man kunne sige til hvem i hvilken situation, yderligere forstærket gennem en underlegenhedsfølelse over for de selvsikre vesttyskere, som også førte det store ord når de ikke havde noget at sige. Tidligere DDR-borgere virker ubeslutsomme i en dialog, samtalehæmmede, de taler mere forsigtigt og mere overvejet eller forstummer helt når de støder på fordomme eller mangel på interesse hos deres vesttyske samtalepartnere.

Det er ikke de ofte beklagede misforståelser der opstår på grund af forskellig sprogbrug, som giver de faktiske vanskeligheder i øst-vestdialogen. Det er oplevelser af mislykket kommunikation, en sprogløshed på begge sider, fremkaldt på baggrund af forskellige erfaringsverdener og interesseområder, fordomme og manglende evne til indføling.

Der skal dog gøres opmærksom på at eksempler på tysk-tysk sprogløshed ganske vist er typisk for bestemte samtalsituationer, men absolut ikke kan generaliseres. Der forekom og forekommer fuldt vellykket kommunikation hvor mennesker fra øst og vest

kommer tæt på hinanden og med brændende interesse deltager i de andres oplevelser.

Muren i vore hoveder

Men alligevel er den der, muren i vore hoveder, og også den sproglige enhed er langfra fuldbragt. Mennesker fra øst og vest har kun lidt at sige hinanden. Det gælder først og fremmest de unge, skoleelever og studenter, som ikke gør sig den ulejlighed at spørge om baggrunden: Hvordan levede I egentlig i den anden tyske stat?

Her er oplysning nødvendig, folk skal gøres bevidste om forskelle, særlige forhold, fordomme og internaliserede livserfaringer. Kravet om en kultur hvor folk hører på hinanden er gentagne gange fremsat af førende politikere i Forbundsrepublikken som den gamle forbundskansler Helmut Schmidt og forbundspræsident Roman Herzog: »Vi må lytte til hinanden og fortælle hinanden om vores liv.«

Forståelsesvanskeligheder i øst-vestdialogen er ikke af rent sproglig natur og kan derfor ikke beskrives med sprogvidenskabelige metoder alene. Det er ikke nok at slå fast at Brathähnchen (hanekylling) i DDR hed Broiler og at Flugzeug på vesttysk blev kaldt Flieger (flyver). Kommunikationskonflikter lader sig kun for en ganske lille del forklare ved forskellig brug af ord. Forskelle på det sproglige område er ikke årsagen, men et resultat af dybereliggende samfundsmæssige processer, som er blevet oplevet forskelligt af mennesker i øst og vest under den 40 år lange tyske deling.

*Renate Baudusch, f. 1929
Dr.sc.phil., sprogforsker*

Platituder

Lapidariske runesten

De første tekster på dansk var meget kortfattede. Et par eksempler (i oversættelse) kan vise dette:

JEG LÆGÆST, HOLTES SØN,
GJORDE HORN.

GUNVALDS STEN, SØN AF
ROALD, THUL I SALLØV.

ESKIL SATTE DENNE STEN
EFTER TOKE GORMSSØN, SIN
HULDE DROT. HAN FLYGTEDE
IKKE VED UPPSALA; DRENGE
SATTE EFTER DERES BRODER
STEN I HØJ STØTTET VED
RUNER. DE GIK GORMS TOKE
NÆRMEST.

ASTRID GJORDE DETTE MINDE
EFTER SIGTRYG, HENDES OG
GNUPAS SØN.

MESTER JAKOB RØD AF
SVENDBORG GJORDE MIG.
JESUS KRIST.

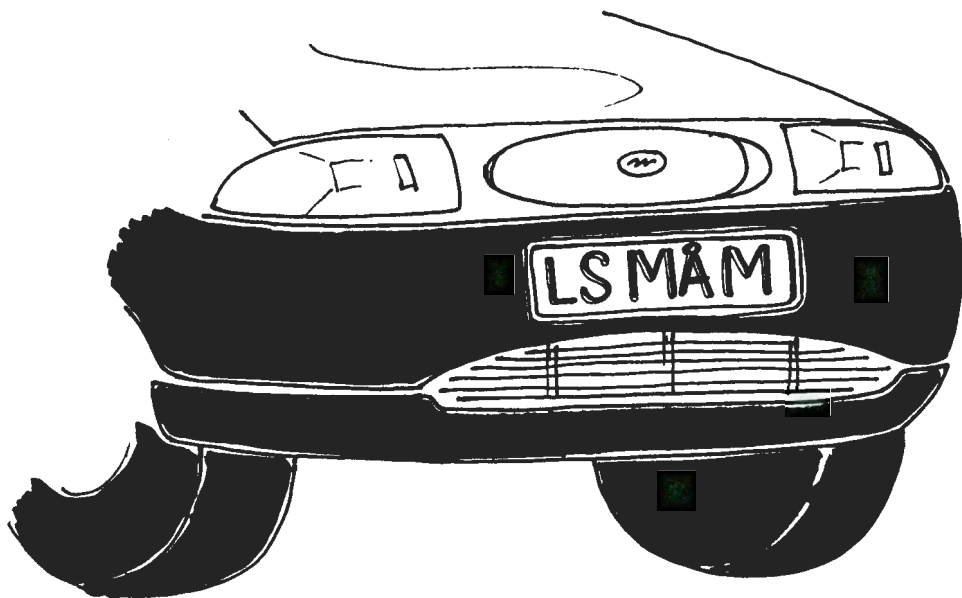
Det er runeindskrifter. De har været til stor nytte for sprogvidenskaben, for gennem dem har man fået værdifulde oplysninger om det sprog der blev talt i Danmark for 1000 år siden. Men til gengæld har man været lidt skuffet over hvad der så står på dem. Generelt kan man sige: 1) De er alle meget kortfattede, 2) de handler alle sammen om: a) hvem der skrev: *Lægæst, Eskil, Astrid,*

b) om deres familie og venner: *Holte, Roald, Toke, Sigtryg, Gnupa*, c) om det der bærer indskriften: *horn, sten, dette minde, mig*, d) om den aktuelle situation (set fra eftertiden): *han flygtede ikke ved Uppsala, gjorde horn, gjorde mig, støttet ved runer*, e) om de gode konger og de stærke helte: *sin hulde drot, han flygtede ikke, drenge, broder, de gik Gorms Toke nærmest, Toke, Sigtryg, Gnupa, Jesus Krist*, og 3) og de er alle så indforståede at det er tydeligt at vi ikke forstår dem helt. Man skal jo nemlig fx kende *Holte*, for at man bliver oplyst af at få at vide at *Lægæst* er *Holtes søn*.

Man kan kalde det lapidarisk stil, dvs. sten-stil. Kortheden kommer af at det har været et kæmpearbejde at hugge runerne ind i sten; der har ikke været tid og energi til overflødig snak. Det er jo så interessant at se hvad folk har syntes det var vigtigt at få nævnt, når de nu fik mulighed for en, ganske vist kort, men tilgængelig offentlig og evigtvarende meddelelse: sig selv, familie og venner, meddelelsen selv, kommunikationssituationen og værdier og idoler.

Platituder

Vi vil her skrive om en anden type lapidariske tekster, nemlig de meddelelser som folk mod en extrabetaling kan få skrevet på deres nummerplader. Der findes forholdsvis få af dem i Danmark, men i Kansas, USA, er der mange, for det koster kun 120 kr. mere end en almindelig nummerplade, selv at bestemme hvad ens kendingsbogstaver skal være. Mens vi boede i Kansas

»Læs Mål & Mæle«

havde vi en almindelig nummerplade, som hed: [LHY 704]. De fleste nummerplader er af denne type: 3 bogstaver, et blanktegn og så tre cifre. Men enhver kan altså i Kansas, mod at betale 120 kr. ekstra, få en nummerplade med præcis de tal og bogstaver de vil have. Der er kun to regler: 1. Der må ikke være mere end 7 tegn (inklusive blanktegn), 2. der må ikke være nogen anden i staten der har den samme nummerplade. Så kan man se nummerplader som [AUGUSTA], [COMIC C], og [HNU PROF]. De meddelelser som nummerpladerne rummer, vil vi nu kalde platituder, afledt af plate som er det samme ord som plade. Platituder er altså indskrifter på nummerplader.

Ordet platitude betyder imidlertid normalt en triviell og banal bemærkning, ofte fremsat som en original dybsindighed; denne betydning har ordet fået som en metafor; en plade er en flad, tynd genstand; en platitude er en flad bemærkning. Vi har under vores ophold i Kansas i et halvt år haft en del morskab

af at læse nummerplader, og her skal vi undersøge om platituderne i Kansas også er platte platituder. Vi har i løbet af en to uger indsamlet 350 sådanne plade-meddelelser, og en del af dem vil blive diskuteret i denne artikel.

Navne

Mange af nummerpladerne indeholder blot et navn. Det kan være navnet på ejeren af bilen: [E SMITH], [ROSIE B], [SYLVSTR], [KIM], [AUGUSTA], [SUSIE Q], [SORBELL], [ALWYEN], [JANO], [SEAMUS]. Nogle ord er vi ikke sikre på er navne, for amerikanere kan hedde alt muligt, de kan have navne fra alverdens sprog (*Seamus* er fx et hyppigt irsk navn), og de må også opfinde deres navne selv (hvad man ikke må i Danmark). Nogle bogstavkombinationer tolker vi også som navneinitialer, og vi har fået det bekræftet hos et par stykker: [LSC], [SWV], [RFK], [RSM], [SRC]. (Reglen om at amerikanere skal have et mellemnavn er så stærk, at jeg et par gange har fået en ud-

fyldt formular retur som 'utilstrækkeligt udfyldt', når jeg skrev at mine initialer var OT.) I alle tilfælde er disse nummerplader mindst lige så indforståede som runestenene.

Andre er tydeligvis navne ikke på personen der ejer bilen, men på selve bilen: [RUNNER1], [OBELIX], [TOTO], [KERMIT], [HALEY], [RUNWOLF], [WOLF359], [WAREGLE], [RDBARON]. Man ser at de sidste ikke er et rigtige ord, der mangler et A i *wareagle*, 'krigsfugl', og et E og et blanktegn for at det skal blive *red baron*, 'Den røde Baron'. Men dette er vilkårene når der ikke må være mere end 7 tegn i alt; hvis der ikke er plads, må man forkorte ved udeladelse. Først udelader man blanktegn, så vokaler, og først til sidst en af flere konsonanter ved siden af hinanden. Det skal også nævnes at den bil hvor [RDBARON] sad på, var en rød Chevrolet Baron.

De fleste af disse navne er navne som er kendt andre steder fra. *Obelix* er kendt fra tegneserien Asterix, *Kermit* fra fjernsynssendelsen Muppet Show, og også som et snildt operativsystem til kommunikation mellem computernetværk, *Haley* er navnet på en komet som med mange års mellemrum kan ses fra jorden, og *Red Baron* er kendt fra tegneserien Radiserne som en frygtet tysk flyver under 1. verdenskrig, som hunden Nuser kæmper mod når den sidder oppe på sit hundehus og leger krigsflyver i Frankrig. *Toto* er navnet på en hund i eventyret Trolldmanden fra Oz, som foregår i Kansas. Et barn er ude at gå med hunden, og bliver så taget af en tornado, som der er mange af i Kansas, og løftes ind i eventyrland af den. Derfor er *Toto* et specielt populært navn i Kansas.

Nogle navne på biler er tydeligvis kælenavne: [GEM] 'ædelsten', [SOFTY] 'den bløde', [HORNET] 'hveps'. Andre kan man være lidt i tvivl om: [PILGRIM],

[PHOTON], [CHILI], [PEARL], [TORCH], [VAMP], som betyder hhv.: 'pilgrim', 'foton' (en lyskvante), 'rød peber', 'perle', 'fakkel' og 'vamp' (den sidste om en truck). Men det er vel altså en ting som det er meget naturligt at kalde en bil.

Karakteriserende navneord

I mange tilfælde er meddelelsen på nummerpladen ikke navnet på bilen, men et almindeligt navneord der karakteriserer bilen: [FUNCAR], 'morskabsbil', [COOLCAR], 'cool bil', [PURRRPL], 'viooolet', om en meget violet bil, [OFFUDGE], om en nougatfarvet bil; ordet *fudge* kan både betyde 'blød nougat' og 'forfalskning', 'svindel'. Man kan så som medbilist selv vælge om bilen er lavet af blød nougat, eller om det er svindel at den er af blød nougat. [OL-SPEED] forkortet af *oldspeed*, 'gammel fart' eller 'gamle gear'. Det betyder antagelig det sidste og viser at bilen har manuelt gear i modsætning til 49 ud af 50 amerikanske biler som har automatgear.

Nogle betegner vognens type: [WRK TRK] for *work truck*, 'arbejdsvogn', og [ROCNDRT], for *rock and dirt*, 'sten og møg', om et par små lastvogne, [TEAM-BUS], 'hold-bus', og [STGCOCH] forkortet af *stagecoach*, 'diligence', om nogle minibusser, [MYVAN], [UDOSVAN], 'min varevogn' og 'Udo's varevogn', om et par varevogne, men når et kæmpe gammelt amerikansk dollargrin hed [THMIN1], 'den mindste', må det vist have været praleri. Andre betegner bilmærket: [MYCAD], [NIXCAD], for *Nick's Cad*, om et par Cadillac'er, [MYTOY], [ILATOY], om et par Toyotaer. Det er nok svar på disse Toyota tilhængere, at en Mazda havde nummerpladen: [TOYCAR], legetøjsbil. Herhen hører også [QUICK B], 'hurtige B', om en Buick sportsvogn.

Stærkt karakteriserende og vurde-

rende er plader som [RLXR2], forkortet af *relaxer 2*, 'afslapper 2', [MYDREAM], [MYBEAST], som betyder hhv.: 'min drøm' og 'mit bæst'.

Selvkarakteristik

En meget interessant type nummerplader er den hvor bilejeren ikke skriver sit navn, men karakteriserer sig selv. Nogle fortæller ret nøgternt hvad de er: [XNY-KID] for *ex New York kid*, 'ex New York barn', [SURFER], 'en der surfer', [GOLFER], 'en der spiller golf', [IRISH], 'irsk', [NAVAJO], indianere (der faktisk også sad i bilen), [NAM VET], 'Vietnam veteran', [BOYSX4], 'drengene gange fire', [4 OF US] 'fire af os', [YOYOMAN], det er nok en pendler.

Andre fortæller med mere ladede ord hvad de er: [WICKED], 'ond', [TDBEARS] for teddybears, teddybjørne, [COOL-BOY], [GORILLA], 'cool fyr' og 'gorilla', [GRDNGL] for guardian angel, 'beskytterengel', som er et frivilligt korps af unge mennesker der beskytter andre i undergrundsbaner i New York og London, [MR HAPPY], 'Mister lykkelig', [LONIE], 'en der er alene', [24PEACE], 'to for fred', [2OLD], for *too old*, 'for gammel', [MOTIV8R] for *motivator*, 'motivator', [KRIZMO] for *charismo*, 'en mand med karismatisk udstråling', [NTHUZST] for *enthusiast*, 'entusiast', idet bogstavet z på amerikansk udtales /zi/, og ikke /zed/ som på britisk engelsk.

Man ser her en meget raffineret forkortelsesteknik. Man skal udtale ordene og tallene som de kommer, og så prøve at forstå hvad denne udtale kan betyde. Tallet 2 udtales både som biordet *too*, 'alt for', og som forholdsordet *to*, 'til', og kan altid stå for et af dem. Tallet 4 udtales præcis som forholdsordet *for*, for, og ved at skrive tallet i stedet for ordet kan man spare to tegn. Tallet 8 udtales /æit/ og bogstavet r /ar/, således at [MOTIV8R] udtales præcis som *motiva-*

tor. Denne teknik har bilisterne lært fra vejskiltene, hvor man fx kan læse [BIKE XING], og det betyder 'cykel krydser', idet x ikke er et bogstav, men *a cross*, 'et kryds'. Også i reklamerne ser man sådanne eksempler. En burgerbar reklamerede fx på følgende måde: [DBCZBRG: 99C], dvs. *double cheese burger 99 cent*, og i en reklame for en musikkoncert hvor man skulle have et adgangskort (*cover*) for at komme ind: [241COVER], dvs. *two for one cover*, 'to på en billet'. Det bliver til forkortelser for forkortelsernes egen skyld.

Nogle fortæller om deres familierelationer: [THEMOM], [MY4GRLS], [MY3 SONS], [TRIPLTS], [DADDY], [4 MOM], [MTHRSH], [THNXDAD] som betyder hhv.: 'moderen', 'mine 3 piger', 'mine tre sønner', 'trillinger', 'farmand', 'til mor' og 'moderskib', 'takket være far'. Det skal lige nævnes at en familie med to voksne, en datter på 16 og en søn på 12, har fire biler: fars bil, mors bil, den store datters bil, og en minibus som moderen kører dem alle sammen rundt i om eftermiddagen. Nummerpladerne kan så bruges til at holde rede på hvilken bil der er hvis. Nogle af dem fortæller hvem der har betalt bilen: [MY3SONS], [THNXDAD].

Mest fantastiske er nok de selvironiske præsentationer: [SPOILED]. Ordet kan betyde 'forsynet med en hækspoiler', hvad den var, men kan også betyde 'forkælet', måske fordi far har givet en bil med hækspoiler. I Kansas har invalidebiler et særligt invalidetegn, nemlig en pindeperson i en kørestol (her vist som [#]), på selve nummerpladen. Der skal så en god del galgenhumor til at skrive: [# TARZN] på nummerpladen. Man kunne også undre sig over [BIONIC], som fra sciencefictionfilm er 'et væsen der er halvt menneske og halvt robot', indtil man så at det var en dame hvis ene arm var en stor protease.

Reklamer & kun for de indviede

Det kan ikke undre at amerikanere har fundet ud af at også nummerpladen kan bruges til reklame; nogle fortæller bare hvad firmaet handler med: [TREEDOC] 'trædoktor' på en gartnerbil, [MR KEYS] 'Mister nøgle' på en låsesmed, [I DR] for *eye doctor*, 'øjelæge' på bilen foran en brilleforretning, [MASSAGE], [DANCERS], [HAIRDR], [SCHU 1] på biler uden for en fysioterapeut, en danseskole, en frisør og en skoforretning. [PETWRKS] på en bil foran en dyrehandel der hed *Pet-works*, [FUNSPAS] på en bil foran en butik af samme navn der solgte spa-badekar, [LAW VAC] på en slamsugerbil fra firmaet *Lawrence Vacuum*. Andre lavede mere direkte reklame: [EATBEAF], 'spis bøf!', som stod på en bil der tilhørte en salgskonsulent for et slagteri (vi spurgte ham), og [INNKP], 'kro-vært', på ejerens bil ved et motel.

Der er et kosmetikfirma der hedder *Mary Kay*, som har den salgsmetode at tidligere kunder gøres til sælgere der mod en eller anden bonus sælger til nye kunder ved at invitere dem hjem til private selskaber; der er altså ingen forretninger. Men vi har åbenbart set en god sælger køre forbi, når hun havde nummerpladen: [PD4BYMK] for *paid for by Mary Kay*, 'betalt for af Mary Kay'. Nogle har så blot forretningens navn som nummerplade: [79XPSS], [TRANS93], [012], som er en butik for børnetøj.

En særlig type annonce er nogle nummerplader der indeholder det danske bogstav Ø. Dette bogstav bruges af radioamatører i deres radiokaldenavne i stedet for 'O', nul. Det er antagelig alle radioamatører, og de signalerer: 'kontakt mig over radio!': [VBØNQM], [NØB1], [KØMOE], [KCGØL]. Det er som de runer der kaldes trylleruner, som er skrevet i kodeskrift, fx runen til højre

for den det skal være i futharken, runealfabetet. De kan ikke læses af enhver, men kun af dem der kender koden, så de fungerer som et feltråb.

Der er andre nummerplader som er så indforståede at de kun er for de indviede. Fx skal man vide at professoren i lingvistik bor 615 Tennessee (dvs. i nummer 15 mellem 6. gade og 7. gade, på gaden der hedder Tennessee) for at forstå at det ganske simpelt er hendes adresse der står på hendes nummerplade: [61510EC]. Vi fandt en nummerplade der hed [SVENSK], og spurgte så den ældre dame der steg ud af den, om hun 'pratade svenska'; det gjorde hun nu ikke, men hendes mand var født i Sverige. Hun ville have haft en plade der hed [SWEDISH], men den var allerede taget, så nu havde hun en der kun kunne forstås af folk der talte et nordisk sprog. Og hun var meget glad for nummerpladen for så mødte hun skandinaver. Den bedste vi har set var dog den plade fra Californien der hed [DYT NU]; desværre var vi ikke i bil da vi så den. Men førend kunne jo være sikker på at dem der dyttede, når bilen kørte rundt i USA, måtte være danskere.

Fanklubber

Vi bor i en by der hedder Lawrence med 65 000 indbyggere, hvoraf de 35 000 som studerende, lærere eller personale er knyttet til Kansas University, forkortet KU. Universitetet har også en afdeling i Kansas City, forkortet KC. Universitetet har et basketballhold som blev nr. 4 i hele USA ved en nylig turnering. Dette hold hedder *Jayhawks*, og det har som maskot en sådan 'jayhawk' som er en ikke eksisterende mellemting mellem en krage (oprindelig en høge) og en bluejay, som er en blå fugl på størrelse med en solsort. Denne jayhawk-maskot kan selvfølgelig fås på bluser, strømper,

flag, glas, kopper, golfbolde, tallerkener osv.

Der er derfor i byen mange KU-fans, som selvfølgelig gerne vil vise deres sympati på nummerpladen. Problemet for dem er bare at der ikke må være to nummerplader der er ens. Så her ser man de fantasifulde forkortelser i fuld udfoldelse: [KUJHWK], [KUJHOX], [KAY YOU], [JAYHAWK], [95JHAWK], [5 4 KU], [2KUFANS], [MSJHAWK], [IM4KU], [IAM4 KU], [KUFANKC], [IAM4KC], [KUCHLDR], [KUDRMOM], [KULUMNI], de to sidste betyder 'KU kære mor' (KU dear mom) og 'KU-alumner' (KU alumni), dvs. tidligere studenter fra KU. En enkelt skiller sig ud pga. en bindestreg: [J-HAWK]; men den er en nummerplade fra Missouri, hvor man må den slags – altså en udenbysstuderende.

Så er der selvfølgelig også andre fanklubber: [TEX AM] står for et universitet i Texas der hedder *Texas University of Arts and Mechanics*, [CHIEFS] er navnet på et baseballhold, og [JAYCAT] lyder som en der er i tvivl. Arvefjenden for Jayhawks er basketballholdet fra Kansas State University, og det hold hedder *Wild Cats*, så den der har bilen, holder åbenbart med begge hold. [EUTIN] er en lille by i Nordtyskland som er venskabsby med Lawrence, og hvormed KU udveksler studenter hvert år. Der er navne på popgrupper: [SODS], [SHELS], [PRINSS], [DA BOYZ], [U2]. [SFFAN], står for *science fiction fan*, [RUSHFAN] kan enten godt lide myldretiden, *rush hour*, eller er tilhænger af talkshows med entertaineren Rush Limbaugh. Endelig er [LVBYTES] nok en computerfreak der elsker bytes: *lovebytes*. Og verdens ældste fanklub – som vikingerne allerede oprettede for 1000 år siden – findes stadig i bedste velgående: [JESUS].

De utolkelige og evigtgyldige

Der er selvfølgelig en hel masse som

udlændinge som os ikke kan forstå eller tolke. Der er nogle hvor vi godt forstår hvilket ord der skal stå, men ikke hvorfor det står der: [PROSP8KT], [COLNMS1], [FAITHS]. Så er der (mange) andre hvor vi ikke kan forstå hvilke ord der står. Her kommer et udvalg som Mål & Mæles læsere kan fundere over. Vi modtager gerne forslag til interessante tolkninger: [ON05PTO], [NJN8IV], [LOSTVOL], [KEGHRB], [IRAPHD], [HNU PROF], [FN-ORD], [FNPLNR], [DRVOVO], [911PICS], [2TALLNR], [REOFAN], [MM]. Det skal dog siges at vi fra pålidelig kilde, naboens søn, som også har hjulpet med tolkningen af flere af de foregående, ved at folk der synes det er sjovt at købe nummerplader, synes at det ville være [XFUN] at lave en nummerplade med nogle tilfældige bogstaver uden betydning, således at alle måtte spekulere forgæves på hvad det nu kunne betyde. Det er en form for humor som er udbredt i edb-verdenen. Det kunne jo være at nogle af de ovenstående var af denne karakter.

Der er så en masse som er evigtgyldige kommentarer til livet i almindelighed; vi regner med at læserne nu godt kan klare dem i ikke-normaliseret originalstavning: [LUVLIF], [GOFORIT], [BELIEVE], [ALLTHAT], [ILOVEIT], [10SNY1], [10SNE1], [BANANA], [JVE], [ROMANCE], [OPERA], [VINCBLE], [PUREH2O] [HAVE FUN], [SEWWHAT], som betyder 'elsk livet' (*love life*), 'sats på det!', 'trol', 'alt det der', 'jeg elsker det', 'tennis (med enhver' (*ten-is-an-y-one*, i to forskellige stavemåder), 'banan', 'jive', 'romance', 'opera', 'overvindelig', 'rent vand (H2O)', 'hav sjov!', og 'og hvad så?'. Andre prøver at indlede samtale med læserne: [READY], [HINGHBR], [UWNTSOM], [UWISH], [UNDI], [TI UP], [USEFOIL], [SNG2MI2], [2GD4U], [GOTPLES], [CME4INV], [NMYBZNS], som betyder 'parat', 'hej nabo' (*hi neighbour*), 'vil du have noget' (*you want some?*),

'du kan ønske', 'dig og mig', 'slut op', 'brug en kårde' (eller 'sølvpapir', *foil*), 'syng for mig også' (*sing to me too!*), 'for godt til dig' (*too good for you*), 'gå topløs!' (*go toples*), 'se mig pga. øjemisundelse' (*see me for eye envy*), 'og det er mit' (*and my business*). Og en enkelt handler om dagen i særdeleshed: [KARPADM], 'grib dagen!', det latinske *carpe diem*.

Sig selv, familie, idoler

Hvis man tænker sig at nogle arkæologer om 1000 år ville udgrave Kansas, og som efterladenskaber fra vores epoke kun fandt nummerpladerne, som var stanset ud i metal, ville de få følgende billede af vores kultur: disse mennesker havde et ret interessant sprog, som ikke tillod to ens meddelelser, men det er ret trivielt hvad de skriver om. De skriver ikke om andet end om sig selv, hvad de hedder, og hvad de er, om deres bil, og hvad den hedder, om deres familie og om deres idoler og hvad de ellers beundrer. Med andre ord: nummerpladerne meddeler faktisk det samme som runestenene. Platitudestilen er præcis som

den lapidariske stil. Når man har så lidt plads gælder det om at fortælle om sig selv, sin familie og sine idoler.

En karakteristisk side ved platitudestilen er også humoren, selvironien og ordspillet. Vi har nok ikke fanget alle pointerne, men nogle har vi dog forstået, som det fremgår af de følgende eksempler. Måske har vikingerne på runestenene også brugt selvironi og ordspil, som vi imidlertid ikke forstår fordi det er så indforstået og vi kun kender deres sprog og situation fra de samme sten. Prøv selv at se!

De sjoveste af dem alle sammen er nok dem der er kommentarer til den trafiksituation som man sidder i når man læser nummerpladen: [XCUSEME], [XQUZME]. Man ser først at de har villet have den samme nummerplade, men den anden har måttet vælge en alternativ stavemåde for at få lov. Om *Excuse me!* skal det siges at det ikke vil være rigtigt at oversætte det til 'undskyld', for det bruges ikke som det danske *undskyld*. Hvis man er ved at støde sammen med en anden i et overfyldt supermarked, er det den der maser sig frem og lader den

anden vige, der på forhånd siger *Excuse me!*, mens det som regel er den der viger i det danske supermarked der bagefter siger *Undskyld!* Den rigtigste oversættelse er derfor snarere: 'Flyt dig!' eller 'Hold tilbage'. Og det er jo meget passende til en snæver trafiksituation også.

Andre akuelle trafikkommentarer er: [ONOIML8], [JSTBCUZ], [IBFISHN], [I ROCK], [CME4FUN], [MBRACEU], [SHOUT], [JSTDOIT], [IMLOST], [IMLATE], [WANTED], [DANGRUS], [GITYUP], [GITEUP], [BI LLME], [ANDIAMO], som betyder: 'åh nej, jeg er sent på den', 'bare fordi', 'jeg ville hellere fiske', 'jeg gynger', 'se mig bare for sjov', 'omfavne dig', 'råb!', 'gør det bare!', 'jeg er faret vild', 'jeg er sent på den', 'eftersøgt', 'farlig', 'kom så afsted', 'kom så a'sted', 'send regningen til mig', 'lad os gå!' (på italiensk).

Et par kræver kommentarer. Nederst på alle nummerplader fra Missouri, står der med små bogstaver [SHOW-ME STATE], 'vis mig staten', som er statens kælenavn. Nummerpladen lød her: [SHOWU2], 'vis dig også!'. I Kansas skal man kun have nummerplade bag på bilen, men kan have en kopi af den rigtige plade også foran (det har politibiler), eller man kan sætte en eller anden anden plade der fylder det samme, men ikke er autoriseret. Der var fx en bil der bagpå havde den officielle plade og den hed [JOLIET], men foran sad der en plade der var lavet så den fuldstændig lignede en officiel plade (men altså ikke var det), hvor der stod [JEROMEQ]. Og på samme måde: foran stod der [ICANBE], og bagpå stod der [HOMEB4U]; tilsammen giver det: 'jeg kan være + hjemme før dig'.

*Inger & Ole Togeby,
begge f. 1947.*

*Gæstestuderende og gæsteprofessor
ved Kansas Universitet.*

Nummerplader

012 (Benetton)

040KKU

10SNEI

10SNY1

2 OLD

241COVER (ann)

24PEACE

2GD4U

2KUFANS

2MOORE

2TALLNR

4 OF US

4 MOM

4SIGHT

5 DAYS

5 4 KU

5LISKAS

61510EC

76OKIE

79XPRES

911PICS

95JHAWK

ACPLAN

ALISON

ALLTHAT

ALOHA

ALWYEN

AMANDLA

AMBER17

AMZLUDE

ANDIAMO

AUDCAT2

AUGUSTA

AWAY

AWENDRI

BANANA

BELIEVE

BEN

BIGRDFN

BIKE XING (skilt)

BILLME

BINDA J

BIONIC

BLUITTI

BOBBIE

BOBCAT

BOOM

BOOPER

BOYSX4

BPM

BPM

BRNUDZ

BUTTER

BUZZIZ

CANDID

CANEING

CARIBNO

CBEVGO

CHIEFS

CHIG

CHIL

CHPMUNK

CHRISTY

CLUMBER

CME2P

CME4FUN

CME4INV

COLUMNS1

COMIC C

COOLBOY

COOLCAR

CORENFA

CRSUB

CSHAWN1

CTFA

CTRPTR

CYABABY

DA BOYZ

DADDY

DANCERS

DANGRUS

DARLA

DBCZBRG (ann)

DGY

DOUBOWL

DOWNLO

DRFROND

DRVOVO

DWNEST

DYNAMIT

DYT NU

E SMITH

EA

EATBEAF

EMPOWER

EQUITY

ES MIA

EUTIN

FAIRPLA

FAITHS

FINPLNR

FLY4U2

FLYHIR

FNORD

FUNCAR

FUNSPAS

GDCCENT

GEM

GITEUP

GITYYUP

GOFORIT

GOLFER

GORILLA

GOTPLES

GRDNDRL

GRDNNGL

HAIRDR

HALEY

HANGTIN

HARPER

HAVE FUN

HAVIS1

HAY MAN

HINGHBR

HIROLLR

HL20KU

HNUPPROF

HOLA

HOMEB4U

HORNET

HORV	KUJHOX	ONTHEGO	STRICK
HUCKLED	KUJHWK (KS)	OPERA	SURFER
I DR	KULUMNI	ORBET	SUSIE Q
I CAN B	KYMMME	PAGEENS	SVENSK
I ROCK	KØMOZ	PD4BYMK (Mary Kay)	SVERTH2
I ELVIS	L JAYS	PEARL	SWY
IAM4KC	LADUE	PEGBYRD	SYLVESTR
IAM4KU	LAW VAC	PETWRKS	SYSTEMS
IAMLATE (hvid VW)	LCR7	PFAFFER	T HMNI1
IBFISHN	LESTAT	PHOTON	T1 UP
IU4ME	LETSPLA	PILGRIM	TARZN (invid)
ILATOY	LHS1998	PRIMECT	TAZDVIL
ILOVEIT	LILCOOP	PRINSS	TDBEARS
IM4KU	LILLY	PROSP8KT	TEAMBUS
IMIAT	LJAYE	PUREH2O	TEEKEY
IMLOST	LJSTOY	PURRRPL (lilla)	TENAMPA
INNKPR	LLCBRA	QUICK B	TEX A M
IRAPHD	LNK	RDBARON	THE MOM
IRISH	LONIE	REDDOG	THELAKE
ISKI2	LOSTVOL	REDSETR	THNXDAD
ITZMITZ	LSC	REMODEL	TIFSTRK
J-HAWK (MO)	LUVBYTE	REOFAN	TIHZ
JACE	LUVLIF	RFK	TONES
JAGE	LVHOOPS	RICK1	TORCH
JANO	M1	RIO	TOTO
JAYCAT	MARI	RLXSR2	TOYCAR (Mazda)
JAYHWKU	MARTECH	ROCKY JR	TRANS93
JELLIS	MASSAGE	ROCKY	TREEDOC
JEROMEQ-JOLIET	MDS	ROCKY 2	TRIPLTS
JESUS	MEVEXAS	ROCNDRT	TRISSIE
JET	MISHLA	ROGER	TSTORM
JO	MISSDEE	ROH	U2
JONE 9	MM	ROMANCE	UDOSVAN (van)
JSS	MOMSEXP	ROPER 1	UND1
JSS SRS	MONTEAU	ROSIE B	UPNORTH
JST4FUN	MOTIV8R	RSM	USEFOIL
JSTDOIT	MR B (TEE BEE)	RUNNER1	UTURNS (skilt)
JUDIET	MRHAPPY	RUNWOLF	UWISH
JUSBCUZ	MRKEYS	RUSHFAN	UWNTSOM
JVE	MSJHAWK	RXFUN1	VAMP
K3COOL	MTHRSHP	SALEETA	VINCBL
KAKKOI	MTNHAWK	SAMUSA	WABASH
KALLOS	MY3SONS	SCHU 1	WALES 1
KARLA	MY4GRLS	SEAMUS	WANTED
KARPADM	MYBEAST	SERGEI	WAREGEL
KAYYOU	MYCAD (Cadillac)	SEW4TH	WBØNQM
KCGØL	MYDREAM	SEWWHAT	WEH
KE6HRB	MYRAID	SFFAN	WICKED
KEECH	NAM VET	SHELS	WIZFAN
KERMIE	NAURA	SHOUT	WOLF359
KERMIT	NAVAJO	SHOWU2 (MO)	WOOLEY1
KERRLY	NAWNTLS	SHUTTLE	WORD
KIDOO	NBRACEU	SINGIN	WORDI
KIM	NIXCAD (Cadillac)	SNG2MI2	WRKTRK
KIMBALL	NJGUY	SODS	XCUSEME
KIMMYG	NJN8IV	SOFTY	XNY KID
KKA	NMYBZNS	SOMGMET	XQUZME
KRISEWS	NONNIE	SORBELL	XYZAB
KRIZMO	NTHUZST	SPALDO	YOYOMAN
KRSHAS	NØBI	SPLISH	
KT	OBELIX	SPOILED	
KU JHWK (WI)	OFFUDGE	SRC	
KUDRMOM	OLS	STACE	
KUE911	OLSPEED	STEVICH	
KUFANKC	ONOSPTO	STGCOCH	
KUHOOPS	ONOIML8	STORMI	

Sprogfeil.

Det er ikke uinteressant at bemærke de Sprogfeil, som hyppigst begaaes, saavel i den mundtlige Tale, som i Skriftsproget. En fuldstændig Liste vil det neppe lykkes Nogen at levere, blandt Andet af den Grund, at om man ogsaa kunde opdage alle Andres Feil, vilde man dog vanskeligere komme til Kundskab om dem, som man selv begaaer. Forfatteren til nærværende Linier har i nogle Aar ført Bog over de Feil, som han ofte har fundet baade i Tale og i Skrift, og vil her meddele Adskilligt af sit Forraad. Ikke mindre nyttigt vilde det være, om Nogen vilde paatage sig det modsatte Arbejde, nemlig at vindicere Rigtigheden af adskillige Ord og Udtryk, hvilke i vore hyppige, indtil Ækelhed drevne Sprogstridigheder stemples som Feil, blot fordi de afvige fra en eller anden eensidig abstraheret Regel, f. Ex. naar man fordrer at *den senere* Tid skal hedde *den sildigere*, eller at man, istedenfor at sige: *jeg har lært ham at kjende*, skal sige: *jeg har lært at kjende ham*, eller istedenfor: *jeg har ladet trykke et Skrift*, ladet *gjøre et Arbejde*: *jeg har ladet et Skrift trykkes*, et Arbejde *gjøres*.

I. Sprogfeil i mundtlig Tale.

A. Hos den fine Verden.

1. Herhen kunne endnu den Dag idag henregnes de i Syngespillet *Chinafærnerne* bemærkede fornemme Særegenheder, saasom: *at gifte en Pige* (gifte sig med hende, ægte hende); *at tale en Mand* (tale med ham); *at gaae i Come-*

dien (paa Comedie). Hvorvidt forresten denne Licentia i at forandre Præpositionerne, eller endog reent udelade dem, endnu vil kunne udstrækkes, er svært at sige, efterat man i disse Dage paa det Spørgsmaal: »Har De nylig talt Fru A?« har hørt svares: »Ja, jeg spiste hende igaar.«

2. Ikke alle den fine Verdens forkeerte Udtryk ere saa constante, som hine. Mange opkomme ved Moden, og forgaae med den. Saaledes de for nogle Aar siden brugelige Udtryk: *sødt* og *ækelt*, hvilke nu ere komne i Miscredit. Derimod har man i den senere Tid faaet et Par andre Yndlingsord, som nu anvendes paa Alt hvad man har isinde at rose, nemlig *udmærket* og *fortrinlig*, af hvilke det første i den fornemme Udtale faaer Accenten paa den anden Stavelse, istedenfor at det i rigtigt Dansk har den paa første Stavelse.

3. Forvexlingen af at *ligge* og *lægge*, *sidde* og *sætte*. Denne Forvexling skeer ikke med Flid, fordi man derved troer at vise *bon ton*, men af Uvidenhed eller Vane. I en interessant Recension over Dramet *Familien Riquebourg*, hvilken for et Par Aar siden stod i *Dansk Ugeskrift*, bemærkedes medrette, at det var en Feil i Oversættelsen, at just den her omtalte Sprogfeil var udvalgt til at characterisere den simple Classes Maade at tale paa. Feilen er nemlig ganske almindelig i de høiere Classer, og giver ingen ufordeelagtig Forestilling om den Tælendes Dannelse, saaledes som det er Tilfældet med de under Litra B bemærkede.

4. En Bestræbelse efter at fortydske Udtalen, f. Ex. naar man udtaler *Cicero* som *Zizero*, *Conveniens* som *Conveni-ents*, ligeledes *Substants*, *Intelligents*, *Residents*, *Notitse*, *Natsion*, uagtet der i den danske Udtale intet *t* høres, og ved de franske Ord heller ikke i det franske. (Paa Theatret hører man *Pretsiosa* istedenfor *Presiosa*, uagtet det Sidste endogsaa stemmer med den spanske Udtale). Fremdeles, naar man efter Tydskernes Exempel er bange for at lægge Accenten paa den sidste Stavelse i Ordene, og siger *Mádríd* for *Madrid*, *Grammátik*, *Iphigénia* for *Iphigenía*.

B. Hos Folk af de simple Classer.

1. *Bøsen* (Børsen). 2. *Fredsberre* (Frederiksberg). 3. jeg *skjod* (skjød). 4. *Morgningen* og *Aftningen*. 5. *Drippe* (dryppe). 6. *Action* (Auction). 7. *Balbeer*. 8. *Olle* (Olie). 9. *Tvøbak*. 10. *Salvet* (Serviette). 11. *Vindeverret* (Vinduet). 12. *Med Ville*. 13. *Botik* (Boutik). 14. *Vaaren* (været). 15. *Igjemmel* (igjen-nem). 16. Jeg *brang* (bragte). 17. Jeg *strak* (strikkede). 18. *Frygterlig*. 19. *Sla* (slaa). 20. Den Mand, som *tilhører* *Hu-se* (som Huset tilhører). 21. *Relion* (Religion). 22. *Riæl* (reel). 23. *Karaffel* (Carafe, Vandflaske). 24. *Chapeau* (Cavaleer). 25. *Chapeaubas* (Selskabshat). Er et Adverbium, ikke et Substantiv. 26. *Stringere* (paaskynde). 27. *Faae tilgi'endes* (i Foræring). 28. *Det volder for det at* (det kommer deraf, at).

II. Sprogfeil hos Skribenterne.

1. Endelsen *sk* i Adjectiver, som ikke ere dannede af den latinske Endelse *icus* (saaledes som *comisk* af 'comicus'), hvilket sædvanlig er det eneste Tilfælde, hvori hiin Endelse finder Sted. Derimod er det en Germanisme at sige *litterarisk*, *militærisk*, *idealsk*, *joyalsk*,

colossalsk istedenfor *litterær*, *militær*, *joyial*, *colossal*.

2. Et *Testamente*, et *Locale* istedenfor et *Testament*, et *Local*.

3. *Hvo er det?* istedenfor: *hvem er det?* Det er samme Feil, som om man vilde sige: *Det er jeg*, istedenfor: *det er mig*. Derimod hedder det: *hvo taler?* *hvo kommer?* ligesom: *jeg taler*, *jeg kommer*.

4. *v* for *u* i franske Ord, i hvilke intet *v* høres. F. Ex. *Qvarantaine*, *coqvettere*: for: *Quarantaine*, *coquettere*.

5. Adverbiale Endelser, tilføjede oprindelige Adverbier, f. Ex. *temmeligen* eller *temmeligt*, *nemligen*, *aldrigen* (Baggesen), *slutteligen*. *Temmelig*, *nemlig*, *aldrig*, *sluttelig* ere allerede i sig selv Adverbier. Det Sidste er desuden et tydsk, aldeles overflødigt Ord; paa Dansk maatte det snarere være et Adjectiv, og betyde: hvad man kan udlede ved en Slutning.

6. Pluralisdannelse af Ord, som ingen Pluralis have, f. Ex. *disse Bidrage*, *disse Lyde* (I. T. Lange) for *disse Bidrag*, *disse Lyd*. Det er omtrent, som om man af *Æg* vilde danne Pluralis *Ægge*.

7. Den plumpe Germanisme: Man maa *ja* eller *jo* ikke.

8. *Intetsteds* (Purisme) for *ingensteds* eller *intet Sted*. Sætningsbygningen har forandret Ordet. Samme Feil er det at skrive *istedetfor*, som skal hedde *istedenfor* (n'et er Levning af den gamle Casus), eller *i Stedet for*. Det er samme Form som *imorges*, *iaftes*.

9. Vi ere *gaaede*, for *gaaet*. Ordet har nemlig activ Betydning. Det Samme gjælder om lignende Ord. Det hedder f. Ex.: Vi ere *draget* til Syden, men vi ere *dragne* derhen af vor Længsel; vi ere *reist* til Frankrig, men vi ere *reiste* igjen efter vort Fald.

10. *Pointet* i et Epigram. Skal være: *Pointen*. En *Pointe* er en Spids, men et *Point* er et *Punct*.

11. Tilbøieligheden til at gjøre *Neutra*, hvor Etymologien forbyder det. F. Ex.: *Et Crater, et Finale, et Partitur, et Applaus* (for en).

12. En *Novel* (Oehlenschläger), for *Novelle*. Det er engelsk Skrivemaade af et sydfølt Ord.

13. *Gjordemoder* (Purisme). Tilstrækkelig oplyst af *Rask*.

14. *Lottorie* (Politivennen), for *Lottorie* eller *Lotto*.

15. Forudsætning af et Subject, som ikke eksisterer. F. Ex.: »De Mennesker, som Himlen borttog fra Jorden, *uden at føle* (: uden at de følte) Dødens Ængstelser;« men her bliver Meningen: *uden at Himlen følte* etc. – »For at lette Oversigten, deles (: deler man) Oceanet i fem store Have.« Denne Feil er yderst almindelig.

16. Flexionen af passive Participier er endnu meget ubestemt. Man finder: Vi ere *bleven, blevet og blevne*.

17. »Jeg foretrækker *dem* af mine Venner, som ere prøvede,« (Purisme for: *de* af mine Venner, som etc.). Derimod hedder det: »Mellem mine Venner foretrækker jeg *dem*, som ere prøvede.« – »Iøvrigt er det neppe tvivlsomt, at Evald har skrevet endnu flere Leilighedsdigte, end *de* (dem) man hidtil kjender.« (Molbech, Evalds Levnet, S. xii)

18. Den germanske Genitiv-Endelse *es*, som ikke findes i det Islandske, hvorefter vor Formlære ganske retter sig. F. Ex.: Et *Lyses* Glans, en *Fiskes* Bygning, *Raskes* Sproglære, *Socrateses* Dyd.

19. De indbildt pathetiske Udtryk: du *vilst*, du *kanst*, du *skalst* hvilke ligeledes stride mod det Islandske (hvori *st* er den passive Flexion), og ikke ere Andet end en Germanisme.

20. *Nyt indstuderet* (Comedie-Placaten for nogen Tid siden). Man siger *nybagt, nyfødt, nyerhvervet* (ikke *nyt*).

21. Forvexlingen af *sin* eller *sine* med *hans, hendes, dets, deres*, er endnu almindelig, endogsaa hos vore meest udmærkede Stilister. F. Ex.: »Uagtet hans Moder ved *hendes* andet Giftermaal«.... (Molbech, Evalds Levned, S. 53). »Ligesaa afvigende som Messiaden var i *dens* form«.... (ib. S. 83) »De 10 Aar, i hvilke hans Poesie bar *dens* modenste Frugter«... (ib. S. 114). »Da han begyndte at føle de ulykkelige Følger af *hans* første Uordener«... (ib. S. 121). Ved *sig* og *dem* er Reglen mindre bestemt. F. Ex.: »Han befalede dem at sørge for *sig* (eller *dem*), selv, og at more *sig* (eller *dem*), saa godt de kunde.« – »Disse Mennesker, som af *dem* (eller *sig*) selv sættes høiere end andre.«

22. Den under I, A, 4 omtalte germaniserende Udtale af et *t* i Ord, hvor en saadan Lyd ikke findes, understøttes hyppigen derved, at man ogsaa i Skriftsproget anbringer dette *t*. En aabenbar Feil er det at skrive *Notits* eller *Natsjon* (det Sidste bruges af *Rask*); mindre vil man maaskee indrømme Urigtigheden af at skrive *Substants, Residents* o. s. v., eftersom *t*'et findes i de latinske Ord. Men da vi dog her ikke consequent følge den *latinske* Etymologie (thi ellers maatte *s* blive borte), da fremdeles Lyden af Endestavelserne tydeligen udviser, at vi have formet disse Ord paa fransk, ikke paa latinsk Maade, saa bør man holde sig til den franske Etymologie, og skrive: *Substans, Residens* o. s.

v., saa meget mere, som den slette Udtale ikke vedligeholdes ved denne Skrivemaade.

23. *Universitæt, Capacitæt* etc. Tydsk Udtale og Skrivemaade af et efter det Franske formet Ord.

24. *T* et i Ord, som *væsentlig, ordentlig, egentlig*, synes ikke at forekomme i den rigtige danske Udtale, men at høre med til Sprogets Germanisation. Man bør derfor nok skrive *væsenlig* etc. Anderledes forholder det sig med *offentlig*, som er et oprindeligt tydsk Ord.

25. At udtrykke *Y*-Lyden i franske Ord med det tydske *ü*. F. Ex.: *Büste, Lüneville*.

26. At skrive de franske Ord *Marche, Depeche* etc. med tydsk Orthographie: *March, Depesche*.

27. *Godhedsfuld*. Et pudseerligt Ord.

—
Kan fortsættes ved Leilighed. De her anførte Feil hos Skribenterne ere for det meste saadanne, som skee af Princip. Vilde man tillige opsøge dem, der skee af Skjødesløshed, da vilde Arbeidet blive herculisk.

Johan Ludvig Heiberg (1791-1860) er mest kendt som digter og skuespilforfatter («Elverhøj»), men har et meget alsidigt forfatterskab, bl.a. journalistik, filosofi, astronomi.

Stykket om *Sprogfeil* er taget fra Københavns Flyvende Post (1834), et tidsskrift med debatterende artikler som Heiberg selv udgav. Artiklen er i sin ureflekterede konservatisme meget karakteristisk for sin forfatter.

EH

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion: Carsten Elbro,
Erik Hansen, Ole Togeby.

Grafik: Hanne Simone

Ekspedition og tryk:

Elbro-Tryk

Håndværkervej 10

Postbox 3072, 6710 Esbjerg V

Giro 747-3494

Telefon 75 15 43 60

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 148,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til *Mål & Mæle* sendes til: *Mål & Mæle*, Pernille Frost, Mosevej 17, 2. th., 2860 Søborg.

At danne og forstå sammensatte ord

En af de almindeligste måder at danne nye ord på i dansk er at sætte to eksisterende ord sammen, som f.eks. i *lykkepille* og *bibliotekspenge*. Nogle af disse sammensætninger er blevet så almindelige, at de har fået en helt fast betydning, og det kan undertiden være svært at gennemskue, hvordan de to enkeltord i kombination er kommet til at betyde det, de gør. Det gælder f.eks. sammensætninger som *vandrefugl* og *kransekage*. På et tidspunkt kan der også ske det, at man har dannet så mange sammensætninger med netop ét bestemt ord, at det pågældende ord efterhånden begynder at miste sin oprindelige betydning og faktisk bliver til det vi kalder en forstavelse. Et eksempel kunne være ordet *fejl*, der nu forekommer i mange sammensætninger i betydningen 'noget er gået galt'. F.eks. er en *fejlbehandling* ikke 'behandling ved en fejl' eller 'behandling af en fejl', men derimod en fejlagtig behandling. Andre eksempler er *fejlafl levering*, *fejlslutning*. Der er altså tilsyneladende ved at ske det, at fejl mister sin forbindelse til navneordet *fejl* og gradvist bliver til en forstavelse.

Men en stor del af de sammensætninger, vi møder i vores daglige omgang med dansk, har vi faktisk tit hverken set eller hørt før. Men siden sammensætninger er så almindelige og siden sammensætninger tilsyneladende kan forstås af alle, så skulle man tro, at der fandtes nogle regler for, hvordan vi kan sammensætte ord til at danne nye ord. Dette spørgsmål bliver så meget mere aktuelt, som at datamatiske programmer, der behandler naturligt sprog som

f.eks. dansk, er nødt til at kunne behandle sammensætninger på en eller anden måde.

Tit er det nok at kunne finde ud af, hvilke dele et ord består af. Et stavekontrolprogram skulle således kunne finde ud af, at netop *stavekontrolprogram* er sammensat af *stavekontrol* og *program* (omend stavekontrolprogrammer meget sjældent er i stand til at foretage denne tilsyneladende enkle opdeling). Hvis man går et skridt videre og vil have en datamaskine til at oversætte sammensætninger fra et sprog til et andet, støder man på endnu større vanskeligheder. Ofte svarer en sammensætning i et sprog slet ikke til en sammensætning i et andet sprog. På dansk taler vi således ikke om en *økonomikrise* (selvom vi har *økonomistyring*), men derimod om en *økonomisk krise*, mens man på tysk taler om en *Wirtschaftskrise* og ikke *eine wirtschaftliche Krise*. Hvis man skal oversætte danske sammensætninger til italiensk (som ligesom andre romanske sprog ikke bruger sammensætninger så meget), er det endda tit nødvendigt at finde ud af, hvordan første led egentlig forholder sig til det andet led af sammensætningen. Et *kontorsystem* vil derfor skulle oversættes til *sistema per uffici*, hvor forholdsordet *per* angiver at systemet er 'beregnet til' kontorer; mens *antennesystem* oversættes med det betydningssvage forholdsord *di*: *sistema di antenne*, hvor *di* altså angiver noget i retning af 'bestående af'. Så det er ikke altid nok at finde sammensætningerne – man skal også vide noget om

de betydningsmæssige relationer mellem første og andet led. I det følgende vil jeg se lidt på hvordan man egentlig danner og fortolker sammensætninger, hvori der indgår to navneord (f.eks. *vinflaske*, *papirfremstilling*), da netop denne type af sammensætning er overordentlig hyppig.

Sammensætninger med to navneord

Sammensætninger med to navneord består typisk af en kerne (det andet led), og hvad vi kunne kalde et bestemmerled (det første led). I eksemplet med *vinflaske* er *flaske* altså kernen, og førsteledet *vin* begrænser mængden af flasker til dem der er beregnet til vin. I et eksempel som *papirfremstilling* er det lidt vanskeligere at tale om en mængde af fremstillinger, der specificeres nærmere. Her er kernen *fremstilling*, og første del af sammensætningen er et led, som er valgt af kernen jf. *fremstilling af papir*, *de fremstiller papir*. Man kan altså (i hvert fald) skelne mellem to typer af sammensætninger: 1) dem hvor kernen er et simpelt navneord, d.v.s. et navneord som typisk ikke er dannet af et udsagnsord (*vinflaske*) og 2) dem hvor kernen er et andet navneord, som stammer fra et udsagnsord (*papirfremstilling*). Som det vil fremgå af det følgende, er der betydelige forskelle på de to typer, og specielt den første gruppe frembyder store problemer, når det drejer sig om at fastlægge, hvad de egentlig betyder.

Sammensætninger med simple navneord som kerne

Som nævnt består en sammensætning af en kerne og et bestemmerled. Men når det er sagt, så er der nærmest ikke er nogen grænser for, hvori denne bestemmelse kan bestå, eller sagt på en anden måde: man kan kun vanskeligt forud-

sige, hvad den betydningsmæssige forbindelse mellem kernen og bestemmerledet egentlig er. For eksempel er et *madskab* et skab beregnet til opbevaring af mad, mens et *flueskab* er et skab beregnet til at holde fluer ude. Faktisk kan sammensætninger med den samme kerne betyde vidt forskellig ting. En *kaffepause* er således (i reglen) en pause til at drikke kaffe, mens en *træningspause* typisk er en pause fra at træne. At vi alligevel i reglen er i stand til at forstå disse sammensætninger og til at forstå dem rigtigt (altså sådan som de var ment) må vel skyldes vores ret omfattende viden om vores omgivelser og medmennesker – en viden som er meget svær at stille til rådighed for en computer.

Netop fordi disse sammensætninger stiller så store krav til vores viden om, hvordan verden hænger sammen, kan det være nyttigt at skelne mellem sammensætninger med forskellig målgruppe. Nogle er ment til at være generelt forståelige, mens andre anvendes i konkrete situationer og derfor oftest kun kan forstås inden for den pågældende situation. Et eksempel på den første type er nye sammensætninger, som forekommer i aviser. Disse nydannelser bør i journalistens egen interesse umiddelbart kunne forstås af læseren, hvorfor sammenhængen mellem kerne og bestemmerled bør være gennemskuelig. Et eksempel på den situationsbundne type kunne måske være sammensætningen *tunfiskefingre*, som er umiddelbart forståelig, yttet i en situation, hvor et barn er ved at flytte sine fingre fra tunfisken og op i sofaen, mens det måske ikke er helt så let at forstå ordet uden for netop denne sammenhæng. Når man forsøger at beskrive sammensætninger, holder man sig almindeligvis til den første type, selvom man selvfølgelig bør overveje, om ikke det er de

samme sproglige mekanismer, der ligger til grund for begge typerne.

Et forsøg på en klassifikation

Sprogfolk har gennem tiden interesseret sig meget for, hvordan sammensætninger kan sættes ind i en generel teori for sprogproduktion, og for hvordan man beskriver den betydningsmæssige sammenhæng mellem første og andet led. Et af de mest systematiske forsøg på at beskrive de mulige betydningsmæssige sammenhænge mellem kerne og bestemmerled stammer fra Judith Levi (*The Syntax and Semantics of Complex Nominals, New York, 1978*). Levis klassifikation af sammensætninger var del af en større teori for hvordan de egentlig dannes, men her tjener den blot som en mulig illustrationsmodel. Levi opererer med ni betydningsmæssige grupper: FORÅRSAGE, HAVE, FREMBRINGE, BRUGE, VÆRE, I, BEREGNET TIL, FRA og HANDLENDE OM.

Lidt forenklet kan man sige, at disse grupper repræsenterer den type af udtagsord, der skal til for at kæde bestemmerleddet sammen med kernen.

FORÅRSAGE ('cause'). I denne gruppe er der en årsagssammenhæng mellem kerne og bestemmerled. Det kan enten være sådan, at kernen selv forårsager bestemmerleddet, eller sådan at bestemmerleddet forårsager fremkomsten af kernen. Et eksempel af første type er den nu så omdiskuterede *lykkepille*, som er en pille, der fremkalder lykke(følelse). Et eksempel på en sammensætning af anden type er *feberkrampe*: kramper, som forårsages af feber. Her vil man i et forsøg på at omskrive sammensætningen ofte vælge en passiv konstruktion (*forårsages*).

HAVE ('have'). I HAVE-gruppen er der en besiddelsesrelation mellem kerne og

bestemmerled. Det kunne f.eks. være *appelsinskræl*: appelsin, der har en skræl.

FREMBRINGE ('make'). Ved FREMBRINGE består relationen i at kernen frembringer bestemmerleddet. Et eksempel er en *kaffemaskine*, som er en maskine, der fremstiller kaffe.

BRUGE ('use'). USE-relationen består i, at bestemmerleddet er en slags instrument for kernen. Tænk f.eks. på *trykker*, som er en *koger*, der anvender tryk, eller *udstyrsstykke*, som er et stykke, der anvender (måske overdrevent meget) udstyr.

VÆRE ('be'). Ved VÆRE udtrykker relationen en form for identitet mellem kerne og bestemmerled i bredere forstand. Et eksempel her kunne være sammensætningen *mordbrand*, som betegner en brand, der samtidig er et mord.

I ('in'). Relationen I placerer kernen i forhold til bestemmerleddet enten tidsmæssigt eller stedligt. F.eks. er en *aften-tur* en tur, der foretages om aftenen, en *kernevælger* er en vælger, der befinder sig i/tilhører kernen, og *landbefolkning* er befolkningen, der bor på landet.

BEREGNET TIL ('for'). Denne relation blev allerede nævnt i indledningen med eksemplet *kontorsystem*, som er et system, der er beregnet til kontorer. Et andet eksempel kunne være *analysemetode* eller *kemikalielosseplads*.

FRA ('from'). I FRA-gruppen angiver bestemmerleddet, hvor kernen stammer fra. Et *forskningsresultat* er således et resultat, der stammer fra forskning.

HANDLENDE OM ('about'). Dette er en meget omfattende gruppe. Eksem-

pler kunne være *kulturlov, Nørrebro-sagen og miljøopgave*.

Fortolkningsproblemer

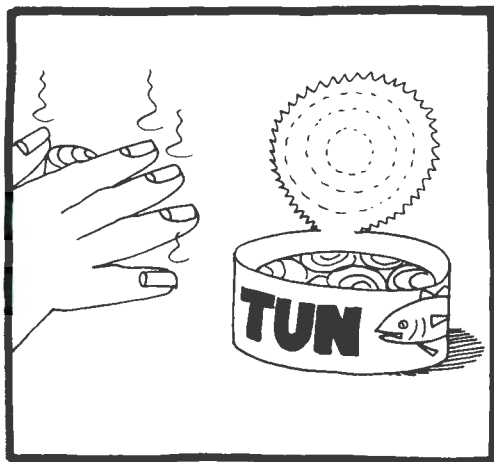
Levis klassifikation er et forsøg på at beskrive disse ofte svært gennemskuelige sammensætninger på en måde, der forsøger at indfange de generelle mønstre. Man kan sandsynligvis opstille kategorier, der er betydeligt mere præcise, men som er så specifikke, at de kun omfatter ganske få sammensætninger. Fortjenesten ved Levis klassifikation er, at den forsøger at afstikke de mulige betydningsrelationer inden for sammensætninger. Problemet er selvfølgelig (som med næsten alle forsøg på at foretage betydningsmæssige inddelinger), at ikke alle sammensætninger lige let lader sig indpasse. For at vende tilbage til *tunfiskefingrene* fra før. Skal de høre under kategorien HAVE, 'fingre, der har tunfisk (på sig)'? Det er den mest oplagte kategori, men det synes nu alligevel at være en noget anstrengt fortolkning. Omvendt kan man finde sammensætninger, der synes at passe i flere grupper. Tænk f.eks. på »*dagen-derpå*«-pille. Er det nu BEREGNET TIL – altså en pille beregnet til »*dagen-derpå*«? Eller er det snarere en tidsmæssig relation (gruppen I): en pille man skal tage »*dagen-derpå*«? Og endelig findes der sammensætninger, som nærmest slet ikke passer ind i nogen kategori, måske fordi det er overordentlig vanskeligt at fastlægge relationen. Hvad er f.eks. egentlig en *miljøpose* eller en *realitetsfase*?

Nu kan man selvfølgelig sige, at sådanne mere eller mindre rigide kategoriseringer altid efterlader en restgruppe, som i større eller mindre grad falder udenfor. Men udgangspunktet for f.eks. Judith Levi var netop, at siden vi åbenbart er i stand til at danne et uendeligt antal af nye sammensætninger, som

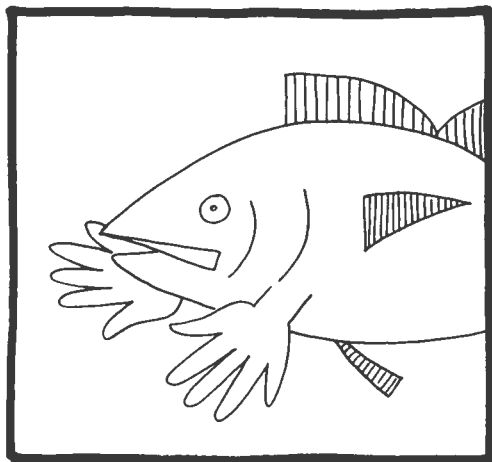
andre kan forstå, så må der være nogle regelmæssigheder, som eventuelt er del af vores generelle sprogevne. Det er i hvert fald interessant, at vi øjensynligt kan omgås sammensætninger så relativt ubesværet, når man tager i betragtning, hvor lidt information de egentlig indeholder, og hvor mange fortolkninger der faktisk er mulige for en isoleret betragtning.

Hvis man vil have en computer til at »forstå« disse sammensætninger, sådan at den kan indplacere sammensætninger i en af de ovennævnte otte grupper, er man således nødt til enten at forsøge at give maskinen noget af den viden, vi som mennesker bruger for at fortolke sammensætninger, eller man kan forsøge at beregne den betydningsmæssige relation mellem kernen og bestemmerleddet ud fra, hvilke typer navneord de er. Hvis kernen således er et navneord, der udtrykker tid eller er et sted, er der grund til at antage, at den betydningsmæssige relation er I nævnt ovenfor. Et sådant forsøg på at beregne den betydningsmæssige relation kan give udmærkede resultater (se Bjarne Ørsnes og Patrizia Paggio: *Maskinoversættelse af substantivkomposita*, LAMBDA nr. 20, Handelshøjskolen i København, 1994). Men alligevel viser sådanne kategoriseringer sig ofte at være for grove. Hvis f.eks. en sammensætning består af to navneord, der betegner konkrete genstande (såsom *vin* og *flaske*), så kan relationen mellem dem både være HAVE, FREMBRINGE og BRUGE, da der typisk indgår konkrete genstande i netop disse klasser. Man kan således næppe træffe et valg udelukkende på grundlag af sådanne grove inddelinger af navneords betydning.

Sammenfattende kan man altså sige, at denne type sammensætninger stadig repræsenterer en stor udfordring for både den almene og den mere datalo-

Tunfiskefingre

Tunfiskefingre

gisk orienterede sprogvidenskab, da forståelsen af disse sammensætninger forudsætter mange forskellige slags viden.

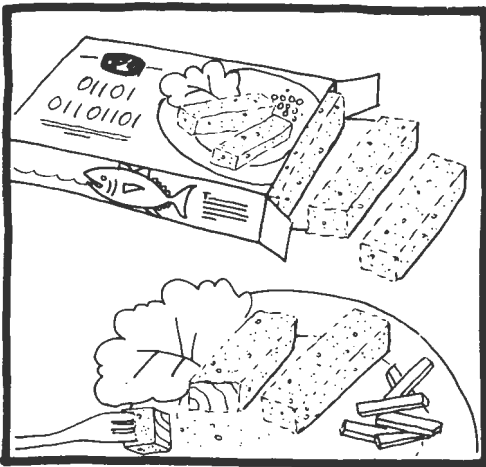
Sammensætninger, hvor kernen er dannet af et udsagnsord

Noget anderledes forholder det sig med sammensætninger, hvor kernen er et navneord, der er afledt af et udsagnsord, som f.eks. *behandling*, *fremstilling*, *vandring*. Når man ser på sammensætninger med denne type navneord som kerne, ser man, at det meget ofte svarer til et led, der kan forekomme sammen med udsagnsordet: *papirfremstilling*: *fremstilling af papir*, *at fremstille papir*; *metadonbehandling*: *behandling med metadon*, *at behandle nogen med metadon*. På den baggrund kan man med nogen ret hævde, at disse sammensætninger er lettere at forstå end de sammensætninger, hvor kernen ikke selv kombineres med nogen led og hvor kernen ikke selv »indeholder« et udsagnsord, som antyder relationen mellem bestemmerleddet og kernen. Der er da

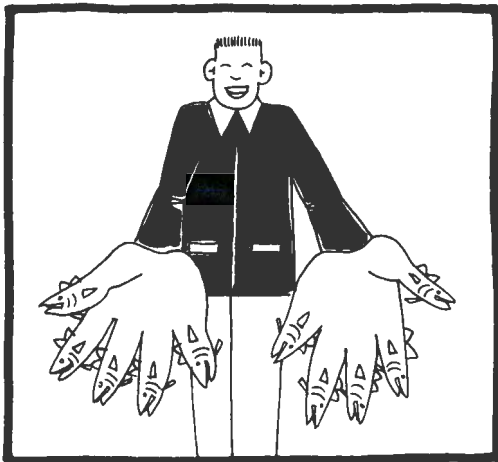
også tydelige forskelle mellem de to typer af sammensætninger.

For det første bruges sammensætninger af den første type primært til at henvise til noget nyt (*Nørrebro* er således et nyt begreb, selvom man tidligere har kendt både *Nørrebro* og forskellige sager); mens sammensætninger af den anden type ofte henviser til det samme som et udsagnsord eller en navneordsfrase (*insulinbehandling*: *behandling med insulin*, *de behandler med insulin*). Sammensætningerne er her en alternativ måde at udtrykke nogenlunde det samme indhold på.

For det andet synes der faktisk at være nogle regler for, hvordan vi danner sammensætninger, der refererer til handlinger. Hvis vi ser på sammensætninger med *behandling* som kerne, er det påfaldende, at det i langt de fleste tilfælde er et instrument, der forekommer som bestemmerled: *insulinbehandling*, *varmebehandling*, *metadonbehandling*. *Behandling* kombineres i reglen med (i hvert fald) tre led: en handlende person, en person, der er genstand for handlingen og endelig et

Tunfiskefingre

Tunfiskefingre

redskab. I en almindelig sætning vil det svare til et grundled, et genstandsled og en forholdsordsforbindelse:

lægen (grundled) behandler narkomanen (genstandsled) med metadon (forholdsordsforbindelse)

Og det viser sig, at når et udsagnsord forekommer med både et genstandsled og en forholdsordsforbindelse, vil det i reglen være navneordet fra forholdsordsforbindelsen, der bliver del af sammensætningen. Det hedder således: *metadonbehandling af narkomaner, at behandle narkomaner med metadon og datomærkning af æg, at mærke æg med dato*. Til gengæld er det meget sjældent at møde *narkomanbehandling med metadon* og *æggemærkning med dato*.

Hvis udsagnsordet derimod kun forekommer med et genstandsled eller en forholdsordsforbindelse, vil det naturligt nok være navneordet fra dette led, der kommer ind i sammensætningen: *boglæsning: at læse bøger; maskinskrivning: at skrive på maskine*.

Et andet eksempel, som tidligere har været diskuteret i Mål & Mæles spalter

(se årg. 11, nr. 3 og 4) på, at man tit vælger at gøre navneordet fra et udsagnsords forholdsordsforbindelse til del af en sammensætning, er ord med *forurening* som kerne. Her finder man således *støjforurening, olieforurening, kvik-sølvforurening* dannet over læsten *at forurene noget med støj/olie/kviksølv*. På den anden side behøver det jo ikke være »det man forurener med«, der forekommer i sammensætningen. Det kan også være den størrelse, der er udsat for forurening, og det hænger sammen med, at man jo ikke behøver at have en forholdsordsforbindelse, der angiver det, man så egentlig forurener med. Man kan således sagtens have en sætning: *de forurener luften/vandet/miljøet*, og følgelig kan man også have sammensætninger som *luftforurening/vandforurening/miljøforurening*. Men igen synes det at være sådan, at man så ikke mere kan få instrumentet med, hvis man vælger at lade genstanden for forureningen indgå i sammensætningen. Man finder således sjældent *strandforureningen med olie*, men derimod *olieforureningen af stranden*.

Endelig kan man vælge at lade grundledet (i mange tilfælde den handlende person) blive del af sammensætningen som i *lærerstyring*, *brugerbetaling*, *ammoniakfordampning*. På den måde kommer denne slags sammensætninger altså til i nogen grad at ligne sætninger; mens sammensætninger, hvor kernen ikke kommer fra et udsagnsord, ikke kan sammenlignes med sætninger på samme måde. Det betyder dog ikke, at det nødvendigvis altid er let at fortolke disse sammensætninger med kerner, der er afledt af udsagnsord. Interessant nok forekommer der jo ikke forholdsord i sammensætninger. Det hedder altså ikke *medmetadonbehandling*, men kun *metadonbehandling*. Så når der står *lægebehandling*, er det nok vores generelle viden om, hvem der i reglen udfører behandling, der gør, at vi fortolker læge som grundled/handlende person og ikke som en slags redskab, og på samme måde er det vores viden om metadon, der gør, at vi fortolker det som instrument og ikke som handlende person. Men i andre tilfælde kan det være mere vanskeligt at afgøre, om det er redskabet eller genstanden for handlingen, der forekommer i sammensætningen. F.eks. kan man i princippet både

forurene noget med olie og *forurene olien* (med f.eks. vand), så ved sammensætningen *olieforurening* må man altså kigge opmærksomt på sammenhængen. Selvom man heller ikke ved denne type sammensætninger kommer uden om at inddrage sammenhængen, er der dog betydeligt mindre spillerum for fortolkninger, da bestemmerledet typisk vil være hentet blandt de led, som udsagnsordshandlingen kombineres med.

Sammensætninger som koncentrat

Som jeg håber at have vist her, er sammensatte ord et meget fascinerende forskningsområde. Til trods for at der er tale om en forholdsvis »enkel« operation (at sætte to eksisterende ord sammen til et nyt), er der stor forskel på de ord, der kommer ud af det, både hvad angår deres brug, deres fortolkning og betingelserne for, at vi accepterer dem som danske ord. Fælles er dog, at sammensætninger er en utroligt koncentreret måde at formidle ret komplicerede betydningsmæssige sammenhænge på, og derved illustrerer de, hvor meget viden (sproglig og ikke-sproglig) der indgår i at bruge et sprog.

*Bjarne Ørsnes, f. 1963,
cand.mag. i tysk og datalingsvistik,
ph.d. 1996.*

*Medarbejder ved Center
for Sprogteknologi*

Facitliste til Sprogviden

1. *barnemad* er en let opgave, *børnemad* er mad til børn; *grøntsager* og *grøntsager* er det samme; et *spilhus* er et hus som indeholder et motordrevet spil, fx til at trække både på land med, et *spillehus* er et casino; en *dameskindjakke* er en skindjakke beregnet til damer, en *dameskindsjakke* er en jakke syet af dameskind; *landgrænsen* er den del af grænsen som går over land (i modsætning til havgrænsen), *landegrænse* betyder 'statsgrænse', uanset om den går over land eller vand. *Faderskab* er det at være fader; *faderskab* er det ansvar som en *fadder* påtager sig.
2. a. aubergine, b. kartoffel, c. sankthansurt, d. løvstikke, e. lupin, f. (blomster)løg.
3. Haparanda, Hasle, Hellerup, Helsinki, Hildesheim, Haag, Hårbøl.
aa alfabetiseres som å uanset udtalen.
4. a. almanak, kalender, b. pension, c. bureaukratisk, d. turist, passager, e. diameter.
5. 1986.
6. hovedsaglig, retsskrivning, parantetisk, posetiv, thehætte.
7. Med ca. 5,5 mio. dansktalende er dansk blandt de 100 største sprog. (Der er mellem 5000 og 7000 sprog

i verden.) Og det vil jo sige at alle tre påstande er sande!

8. Sammensætninger hvis første led er en sammensætning, har normalt -s- mellem leddene: *stenvæg/murstensvæg*, *træbord/fyrretræsbord*, *jernlåge/smedejernslåge*, *bogforlag/skolebogsforlag*. Derfor er *fodboldskamp* ikke dannet på nogen uregelmæssig eller naturstridig måde.

Hvorfor det så regnes for ukorrekt?. Ja, det ville vi også gerne vide.

9. I betydningen 'optagelsesrum' (radio og tv) er det intetkøn, i betydningen 'skitse', 'afhandling' er det valgfrit fælleskøn eller intetkøn.
Studium, af mange ukorrekt udtalt og skrevet studie, er intetkøn.
10. Ordene a. og b. går begge tilbage til et græsk ord med betydningen 'rettesnor'. Skydeapparatet c. er italiensk canone, som stammer fra latin *canna* med betydningen 'rør'.

Spørgsmålene findes på næste side.

Sprogviden

1. Enhver ved hvad betydningsforskellen er mellem *landmand* og *landsmand*. Men hvad er forskellen mellem følgende ordpar:

barnemad	børnemad
grønsager	grøntsager
spilhus	spillehus
dameskindjakke	dameskindsjakke
landgrænse	landegrænse
faderskab	fadderskab

2. Her kommer nogle gamle navne på frugt, grønt og blomster. Hvad hedder det i vore dage?

- a. ægplante,
- b. jordpære,
- c. kærestekål,
- d. lostilk,
- e. ulvebønne,
- f. svibel.

3. Stil følgende bynavne i korrekt alfabetisk orden:

Hellerup, Hasle, Hårbøl, Haag, Harparanda, Hildesheim, Helsinki, Hull

4. Her kommer nogle ord som har været foreslået som fordanskninger af fremmedord. Hvad betyder de?

- a. dagtavle,
- b. efterløn,
- c. embedsvældig,
- d. farmand,
- e. gennemsmål.

5. Der kommer en ny udgave af Retsskrivningsordbogen i oktober 1996. Hvornår kom dens forgænger?

6. Følgende ord er alle korrekt stavet. Men hvordan ser de meget almindelige fejlstavninger ud?

hovedsagelig, retskrivning, parentetisk, positiv, tehætte

7. Hvad er sandheden?

- a. Dansk er blandt verdens 100 største sprog.
- b. Dansk er blandt verdens 500 største sprog.
- c. Dansk er blandt verdens 1000 største sprog.

Et sprog er »stort« hvis mange har det som modersmål.

8. Formen *fodboldskamp* regnes for ukorrekt: der er et *s* for meget. Hvad er argumentet for at *s*'et er ukorrekt?

9. Hvad køn er *studie*?

10. Kanon er tre forskellige ord med hver sin betydning:

- a. regelsæt, forskrift
- b. speciel vekselsang
- c. svært skyts

Hvilke af disse ord er historisk beslægtede?